ANTONIO GRAMSCI MŰVEINEK HATÁSA AZ OKP ÉRTELMISÉGI POLITIKÁJÁRA

PANKOVITS JÓZSEF

A téma politikai időszerűsége evidens: az OKP erejének, befolyásának növekedésével Olaszországban a „kommunista kérdés" első számú probléma. Olyan pártról van szó, amelynek irányvonalát elméletileg-filozófiailag Antonio Gramsci tevékenysége készítette elő, az ő teoretikai munkái alapján tanulmányozhatjuk sui generis az OKP stratégiai-taktikai koncepcióját. Közismertnek tetsző az, hogy Gramsci mennyire centrálisan kezelte az értelmiségi-kulturális problematikát, saját vizsgálati anyagából leszűrt következtetéseinek önmaga is fontos jelentőséget tulajdonított, s ezek kétségtelenül szerepet játszottak az OKP tömegpolitikai munkájában, valamint a kommunistává vagy szövetségessé szervezett értelmiség által az értelmiség egészére és más osztályokra, rétegekre gyakorolt politikai organizációs, mozgalmi, agitációs és kulturális munkában.

Gramsci negyven éve halt meg és hatása jó tíz évvel halála után kezdett kibontakozni. Három évtizede folynak a Gramsci-stúdiumok, miután a háborút követően közzétették levelezését és műveit. A börtönből írt leveleinek első kiadási éve 1946. Az OKP eddig halálának 20. és 30. évfordulójára rendezett nagyszabású emlékülléseket. 1977 őszén volt a következő hasonló rendezvény, de 1977 folyamán egész évben a Gramsci-emlékév eseményei váltogatták egymást. Külföldön 1967-ben és már 1977-ben is sorra kerültek különböző megemlékezések. Az idei külföldi rendezvények között említhetjük a budapesti ELTE Bölcsészettudományi Kar, a moszkvai Marxizmus–Leninizmus Intézet, a Munkásmozgalmi Intézet, a Társadalomtudományok Akadémiája és az SZKP Központi Bizottsága és végül a Polytechnic of Central London tudományos üléseit.

A tanulmányok objektív alapjául szolgálnak a „Börtönfüzetek" 1975-ben a torinói Einaudi kiadó gondozásában megjelentett kritikai kiadása és a különböző válogatások Gramsci írásaiból. A Gramsci-írások hitelesítésére irányuló kritikai sajtótevékenység a jelenlegi Gramsci-irodalomnak nem egyedül a terjedelmét és mennyiségét, hanem a minőségét is remélhetőleg meghatározza majd. Amennyire örvendetes ugyanis a Gramsci-tanulmányok körének bővülése, annyira visszatetsző az, hogy művét nem egy esetben hibásan interpretálják, téves, megalapozatlan következtetéseket vonnak le.

Elfogadottá kezd válni immár az a felismerés, hogy Gramsci politikai teóriája nemcsak az olasz kommunista mozgalom számára kiindulási pont, hanem több más nyugat-európai és fejlett vagy közepesen fejlett tőkésország munkásmozgalma számára is tartalmaz lényeges elméleti premisszákat. Moszkvában is legutóbb elhangzott Alekszander Szoboljev referátumában, hogy a világforradalmi folyamat részeként a Chilében és Portugáliában kialakult szituációk Gramsci fogalmainak fényénél értelmezhetőek és elemezhetőek.[1]

[1] Lásd Carlo Benedetti tudósítását a moszkvai tudományos ülésről; „L'Unità", 1977. május 3.

Christine Buci-Glucksmann viszont – aki az egyik legújabb figyelemre méltó Gramsci-publikációt mondhatja magáénak[2] – legutóbbi írásában elfogadhatatlan következtetésre jut. Úgy tűnik a francia szerzőnőnek, hogy az „állam mindennemű ökonómiai és eszközszerű felfogásának (a reformista ökonomizmustól a sztálini vagy neosztálini felfogásig) gramsciánus kritikája egybeesik az egyik legaktuálisabb politikai feladattal: meghaladni azt a történelmi alternatívát – a szociáldemokráciának és a sztálinizmusnak a furcsa bűnrészességét –, amely fedezte és akadályozta Nyugaton a forradalmat".[3]

Gramscitól mi sem állt távolabb, mint a történelmi korszakok és tartalmuk elemzéséből származó következtetéseinek tollvonásokkal történő összezavarása, avagy annak a feltételezése, hogy bármely „eszme-erő" (Gramsci terminusa) beleértve a sajátját is képes lenne konkrét történelmi folyamatokra hatást gyakorolni elvonatkoztatva a konkrét viszonyok megszabta lehetőségektől. Vajon nem ez-e az igazi értéke a nyugati viszonyok gramsciánus elemzésének, ahogyan a konkrét helyzetekben vizsgálja a történelmi erők játékát (risorgimento, post-risorgimento, I. világháború után jövő krízis). És ez utóbbiban a történelmi erők harcában az olasz s a nyugati munkásosztály vereségét, a fasizmus uralomra jutását Európa számos országában. Gramsci elemzése elsősorban 1919–22 csomópontjainak a történelmi korszakára épül, és az foglalkoztatja, hogy Olaszországban és a nyugati országokban milyen módon lehet forradalmi változásokat, forradalmi folyamatokat előidézni és megérlelni, miután a szocializmus „egy országban" győzött; miután ennek elvi-eszmei és elméleti koncepcióját a gyakorlatban a sztálini vezetés vitte sikerre a Szovjetunióban, majd védelmezte meg e történelem legpusztítóbb, legvéresebb világháborújában, amit már Gramsci nem ért meg. Nem tagadva a sztálini vezetés immanens ellentmondásainak súlyos, bonyolult, a szocializmus perspektívájára morális, eszmei, ideológiai árnyékot vető örökségét, mégis éppen Gramscival lehet visszakérdezni Buci-Glucksmann hipotézisére, amennyiben az a II. világháborút követő évtizedekre is vonatkozik. Nem a reális politikai erőviszonyok – Buci-Glucksmann honfitársa Hugues Portelli szerint is az alap–felépítmény viszonyát a komplex és dialektikus metodológiával vizsgáló Gramsci számára a különböző gazdasági, szociális, kulturális, eszmei, politikai elemek rendszerében a politikai–katonai momentum[4] meghatározó volt – determinálták-e a világforradalmi folyamat kibontakozását segítő szovjet állami és pártpolitikai irányvonalat? Nem a Szovjetunió léte, fejlődése és sokoldalú internacionalista támogatása volt – többek között – a forrása a haladó, felszabadító, népi-nemzeti, demokratikus és forradalmi mozgalmaknak, köztük a nyugat-európai kommunista pártok megerősödésének is a II. világháború után? Nem lehet kétséges a kérdésekre adandó válasz. Ha el akarnánk hanyagolni ezeket a nem elhanyagolható körülményeket, amelyek a politikai erőviszonyokban a II. világháború után megszilárdultak, akkor is csupán Gramsci gondolatainak egyik epicentrumát kell szembeszegeznünk a francia szerzőnő megállapításának, a „Börtönfüzetek"-nek azt a passzusát, ahol Gramsci felállítja az olasz és a nyugat-európai politikai harcoknak mint pozícióharcoknak a tézisét: „Ilici megértette,

[2] Christine Buci-Glucksmann: „Gramsci e lo stato", Róma 1976.
[3] Christine Buci-Glucksmann: La classe operaia e lo stato; „L'Unità", 1977. április 27.
[4] H. Portelli: „Gramsci e il blocco storico", Bari 1973, 71.

hogy a Keleten 17-ben győzelmesen alkalmazott manőverező háborúról át kell térni az állóháborúra, mert Nyugaton csak ez lehetséges."[5]

A nemzetközi kommunista mozgalom a „szocializmus egy országban" koncepció megvalósításától fogva gyakorlatilag új és új pozíciók megszerzéséért folyó harcokat vívott lényegében véve egy folyamatos „állóháború" keretében, aminek jellegét átmenetileg a II. világháború megváltoztatta. Ekkor dominálnak a katonai momentum dinamikus „mozgó" elemei, jóllehet a népfrontösszefogást, az antifasiszta stratégiát át meg átszőtték a politikai pozícióharcokért folyó csatározások az összefogásban érdekelt erők között és a fő veszély megszűnésével, a fasizmus vereségével a pozícióharcok politikai elemei teljes mértékben előtérbe kerülnek az osztályharc nemzetközi színterén és az egyes nemzeti síkokban is. Újra visszatér az „állóháború", ami természetesen csak szűk katonai értelemben az, valójában politikai mozgóháború, pozícióharc.

Amennyire a marxista elmélettörténet hiányzó fejezetére utal ebben a vonatkozásban Gramsci jelentőségének homályban maradása, olyannyira félrevezető annak emlegetése, hogy Gramsci „nem használta a szocializmus egy országban" tézist. (Vö. Ch. Buci-Glucksman, i.m. 314.) Ennek, úgy érzem, nincs elmélettörténeti jelentősége, s nem is lehet a Gramscinál megnyilvánuló esetleges „leltárhiányra" elméletet alapozni. Gramsci valóban nem használta „a szocializmus egy országban" kifejezést, viszont Lenin komplex forradalom-elméletét szem előtt tartva húzta alá expressis verbis Lenin európaiságát Trockijjal szemben.

Polemikus megjegyzéseink kedvcsinálóak kívánnak lenni a közreadott tanulmányhoz, amely konkrét vizsgálódásokkal kutatja Gramsci hatását, s amely része a szerzőnek az MTA TMB-hez benyújtott kandidátusi értekezésének.

AZ OLASZ TÁRSADALMI, POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS HELYZET FEJLŐDÉSE AZ 1945 UTÁN KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDBEN

Az 1948. április 18-án megtartott – a köztársaság történetében első – parlamenti választások a hidegháború „feszültséggel terhes légkörében"[6] zajlottak le. Az eredmények ezt és egyúttal az egész világon kialakult politikai képletet is tükrözték. A kereszténydemokrata pártra az 1946-os 35,2% helyett 48,5% adta a voksát, s ezzel lehetősége nyílott a hatalmi monopóliuma létrehozására.[7] Annak sem volt akadálya, hogy a háborús Olaszországot az amerikai tőke segélyezésével (Marshall-terv) a kapitalizmus kontinuitásán belül állítsák helyre. Ez a továbbiakban természetesen azt jelentette, hogy a kereszténydemokrata vezetésű hivatalos Olaszország helyet kért és kapott a nyugat-európai országok nemzetközi gazdasági és politikai szervezeteiben.

A kapitalizmusnak az 50-es években kibontakozó kontinuitása nem tudta megoldani az olasz gazdaság alapvető problémáit – a Dél fejlesztését, a munkanélküliség felszámolását, a különböző ágazatok egymás közti arányaiban harmonikusan fejlődő gazdasági élet kialakítását: tehát a mezőgazdaság, a hegyvidéki gazdálkodási formák, az ökológiával

[5] A. Gramsci: „Quaderni del carcere", Torino 1975, 866.
[6] Kis Aladár: „Olaszország története 1748–1968", Budapest 1975, 284.
[7] Uo.

összefüggő gondok forrásai mind erre az időszakra mennek vissza –, de ennek ellenére óriási gazdasági fellendülésnek veti meg az alapjait. A „gazdasági csoda" azonban még nem érződik. Nyomor, tömeges munkanélküliség, szociális feszültségek teszik súlyossá az olaszok millióinak az életét. A későbbi fejlődéstől is messze elmarad a társadalmi fejlődés egésze: érthetően, hiszen az osztályviszonyok érintetlenek, a társadalom szerkezetét a fasizmust szült olasz kapitalizmus több évszázados ásatagsága, alapvető ellentmondásai feszegetik. A kulturális élet pedig, ahogyan az OKP vezetőségének 1948. márciusi dokumentuma rámutat, a történelmi pillanatnak mostohán kezelt szektora. Alapvető létérdekeiben súlyos veszélyek fenyegették. Az OKP nem üres propagandához folyamadott, amikor mindezt felvetette, hanem tényszerű komoly politikai küzdelembe tudott bocsátkozni „az olasz kultúra megmentéséért" összefoglalású jelszavával, politikai és ideológiai síkon vitt osztályharcával nem fejvesztett, hanem szervezett organikus, erőit mentő, megóvó és éppen a kultúra területéről bizonyos ellencsapásokkal is operáló visszavonulást tudott megvalósítani a kereszténydemokrata támadás idején.

Az OKP 1948-as dokumentumában – feszült, fenyegető nemzetközi és belső politikai helyzetben – állást foglalt a nemzeti, a szabad, a korszerű, a haladó kultúra, az olasz kultúra egységének megteremtése és programja mellett. A nemzeti kultúra jelszavával küzdött „az imperialista körök ideológiai-propagandisztikus offenzívája ellen, az olasz értelem monopóliumának amerikai ügynökségek részéről való kolonializálási kísérletei ellen, a kultúra mindennemű imperialista és autarchikus felfogása ellen, az olasz tradíciók termékeny kulturális kapcsolataiért, az európai és a világ minden haladó gondolkodói áramlatával".[8] A szabad kultúra jelszavával szót emelt a párt a „kereszténydemokrata totalitarizmus"[8*] által foganatosított módszerek ellen, a „fasiszta és imperialista típusú kényszerítések és szájbekötési kísérletek ellen": „minden szabad kezdeményezés bürokratikus elfojtása"[8*] ellen. A modern kultúra jelszavában azt az igényt fogalmazta meg a párt, hogy „az olaszok előtt újra megnyíljanak azok a horizontok, amelyeket a klerikális középkoriság makacsul elzárt előlük"[8*]: hogy ne értékelődjék le maradi módon a műszaki és tudományos kultúra. A progresszív kultúra jelszavában pedig kifejezte a néptömegek törekvéseit, amelyekkel „a szocializmus országának és az új demokrácia országainak haladó és grandiózus kulturális tapasztalatai": „a nemzetközi demokratikus és munkásmozgalom"[8*] felé fordultak.

Ugyanakkor az 1948-as dokumentumból tudjuk, hogy az OKP vezetősége a kultúrpolitikai munka megerősítésére szervezeti intézkedéseket is hozott. Külön munkabizottságot és apparátust szerveztek a Központi Bizottságnál és a föderációknál a kulturális pártmunka irányítására és elvégzésére. Addig a sajtó- és propagandaosztály ágazataként működött az értelmiségi szekció. A vezetőség úgy értékelte, hogy ez a konstrukció a kulturális munka alulértékeléséből származott. A vezetőség egyértelműen megállapította: „a párt kulturális munkája nem kell és nem keveredhet össze propagandisztikus tevékenységével, és nem azonosulhat az értelmiségi dolgozók védelmében való szakszervezeti típusú tevékenységgel sem."[8*] Már csak azért sem, mert a kulturális munkánál arra is ügyelni kell, hogy „ne csupán az értelmiségi elvtársak"[8*] feladata legyen, hanem „minden pártszervezeté"[8*]: tehát a kulturális politika legyen a politikai munka szerves része.

[8] „Documenti di partito tra VI. e VII. congresso del PCI", Róma é.n., 20.

A határozatban még egy nagyon lényeges törekvés öltött testet. Az értelmiségi spontaneitás és elzárkózás helyett változatlanul a tömegekhez való közeledésben jelölte meg a vezetőség a párt egyik legfontosabb kultúrpolitikai feladatát, a tömegek kultúrájának marxista eszmeiségű fejlesztését. A párt számos akciót kezdeményezett ebben az időszakban a tömegek kulturális színvonalának emelésére. Fokozták az ismeretterjesztési tevékenységet. Ebben az időszakban szilárdultak meg a háborút követően újjászületett vagy ekkor létrejött, a munkásmozgalomhoz kapcsolódó tömegkulturális intézmények és szervezeti formák.

„Valójában az 1945. szeptember 22-i 624-es számú dekrétum változtatta meg a munka utáni nemzeti tevékenység elnevezést a munkások segítségének nemzeti hivatalára . . ."[9] A fasiszta korszakban közismert „dopolavoro" helyébe lépett az olasz eredeti elnevezés kezdőbetűi szerinti ENAL intézménye, amely hivatva lett volna szabadidős programok és rendezvények gondozását végezni. A politikai harcok azonban lehetetlenné tették az olaszországi kulturális rekreáció egységes struktúra alapján való működését. Az egyes pártoknak megfelelő kulturális szervezetek jöttek létre. A legmarkánsabban megnyilvánuló katolikus–kommunista–szocialista polarizálódást mutatja ezen a síkon az ACLI (Olasz Katolikus Munkások Társulásai) 7 ezer kulturális körével, illetve az ARCI (Olasz Kulturális Rekreációs Társulás) 2 ezerrel.[10]

Ezenkívül említésre méltó a még 1945-ben Giulio Trevisani által alapított és még ma is működő „Nép kalendáriuma" folyóirat és a körötte megszervezett kiadó tevékenysége. Még 1946. december 7–8-án a „Nép kalendáriuma" kezdeményezésére Milánóban tartották a folyóirat szerkesztői és olvasói közötti első találkozót. Ekkor határozták el a találkozó résztvevői, hogy népi szövetkezeti kiadót és úgynevezett könyvközpontot szerveznek. Demokratikus színházak és könyvtárak, illetve demokratikus társadalmi szervezetek segítségével vetik meg a népi kultúra szervezetének alapjait. Valóban ebben a periódusban a munkahelyeken és a lakótelepeken a dolgozó ember találkozhatott a kultúrával egyrészt az újságokon, a könyveken, a kiállításokon és egyéb rendezvényeken keresztül, amelyeket kizárólag a baloldali kulturális erők szerveztek meg. Ezenkívül a baloldal erőfeszítései nyomán létrejöttek különböző társas, kulturális formák is. Ekkor kezdi sokoldalú ismeretterjesztő és politikai nevelő tevékenységét kifejteni az Itália–Szovjetunió Társaság, a Szövetkezetek Országos Ligája; az Olasz Nők Egyesülése (UDI) is bekapcsolódnak a tömegkulturális tevékenységbe. Különböző népszerű színházi, zenei színjátszói, olvasó- és filmklubok jönnek létre. Egyes kulturális, művelődési formák országos hálózattá szerveződnek. Élénk lett a népházak kulturális munkája. Mindez nem volt más, mint eleven, pezsgő, különböző közösségi formákban gyakorolt ismeretterjesztési, közművelődési tevékenység, amely szoros kapcsolatban állt a kommunista párt gyakorlati politikai tevékenységével. A párt minden erejét mozgósítva óriási erőfeszítéseket tett szervezeteiben, sajtójában, a népházakban, a politikai élet különféle szervezeteiben aktivistáinak agitációs tevékenységével és minden lehetséges módszerrel,

[9] Pio Baldelli: „Politica culturale e communicazioni di massa", Pisa 1968, 290.

[10] Uo. 291. (NB. Az ARCI az olasz tömegkultúra és közművelődés ma is működő szervezete, amelyet főként kommunisták irányítanak.) Hasonló folytonosságot mutat a „Nép kalendáriuma", amelynek jelenlegi kiadója, a Teti nagy példányszámokban, ismeretterjesztői színvonalon folytatja a baloldali, elsősorban a kommunista irányú propaganda- és szépirodalom, tudományos művek publikálását.

hogy szembeszegüljön az obskurantizmussal, a kereszténydemokrata ideológiai-eszmei előretöréssel szemben. Az ideológiai harc valóságos tevékenységével igyekezett leleplezni az ellenfelet, annak tőkés érdekeket fedező magatartását. A legdurvább és legprimitívebb szovjetellenes, antikommunista rágalmazások időszakában a kommunisták védték, magyarázták a szovjet fejlődés nagyszerű eredményeit, agitáltak a Szovjetunió és politikája, a népi demokratikus országok és a gyarmati felszabadító mozgalmak mellett.

Egyik jellemző példája ennek a sajátos politikai és kulturális szituációnak az 1948-as áprilisi választási kampány feszült légkörében Rómában megszületett „tömegszínház" mozgalom. Az OKP szekcióiban, kommunisták csoportjaiban keresve a kulturális kifejezéssel való aktuális politizálás eszközeit a párt propagandájának hatásosabbá tétele érdekében, a színjátszáshoz folyamodtak. 1949 októberében „Egy nép harcban" címmel Modenában, a rendkívül erőteljesen kommunista és gazdaságilag is virágzó vitális emiliai városban megtartották az első előadást, amely anyagiakban is megnyilvánuló jelentős sikert hozott. Ezután november 27–29 között Ferrarában megvitatták, hogyan lehetne szervezett keretek között fejleszteni a kommunista színjátszó mozgalmat és 1950. február 15-től március 2-ig Bolognában húsz pártbizottság 24 küldöttének tanfolyamot szerveztek, akik Észak- és Közép-Olaszország városaiban 6750 kommunista, illetve szimpatizáns aktivistára terjesztették ki a mozgalmat. (Igaz, ebből 4 ezren a modenai provincia területén éltek.)[11]

A „Nép kalendáriuma" folyóirat újabb kezdeményezésére, 1953. január 9–11-én tartják Milánóban, a népi kultúra kongresszusát, amelyen dolgozók, politikusok és értelmiségiek együttesen vitatkoztak a tömegkultúra feladatairól, az olaszországi közművelődés korabeli tennivalóiról. Kiemelkedik Giuseppe De Vittoriónak, a baloldali szakszervezeti mozgalom (CGIL) vezetőjének hozzászólása, amelyben keresztes hadjáratot hirdetett az akkor még mindig széles körű analfabetizmus ellen.[12] A kongresszuson 1200-an kértek szót. Ezek 20%-a pedagógus, 19%-a hivatalnok, 23%-a munkás és paraszt, 10% pedig egyetemista volt. A kongresszuson képviseltette magát több mint száz helyi közigazgatási szerv, ugyanannyi film- és színházművészeti szervezet, körülbelül száz kulturális kör és könyvtár. A tömegkultúra feladatait a következő bizottságokban vitatták meg: ismeretterjesztési, könyv- és könyvtári, közösség és film, művészet és irodalom, iskola és analfabetizmus, üzemi újságok, közgazdasági és műszaki kultúra, folklór, a nők kulturális színvonalának emelése; fiatalok nevelése és népi turizmus. A bizottsági üléseken és plenáris vitákban sokoldalú elvi és gyakorlati útmutatásokkal, javaslatokkal segítették a résztvevők a demokratikus, baloldali, marxista ihletésű kultúra hatósugarának növelését.

Olaszországban addig soha nem volt a tömegek körében olyan kitűnő feltételrendszere a marxizmus terjedésének, mint a 40-es évek végétől kezdve napjainkig. Vagy az OKP kezében, vagy közvetlen befolyása mellett működtek az említett „Nép kalendáriumá"-n kívül az Einaudi, a Milano-Sera, a Rinascita, az Edizioni sociali, a Cultura Nuova, az Editrice Coop könyvkiadók, amelyek tekintélyes példányszámokban jelentették meg Marx, Engels, Lenin, Sztálin klasszikus műveit és az aktuális politikai irodalmat.

[11] „VII. Congresso nazionale del PCI (documenti per i delegati)", Róma é. n.

[12] Pio Baldelli: „Politica culturale ecc.", 281. 1951-ben 5 456 005 analfabétát tartottak nyilván Olaszországban. (Lásd Enzo Santarelli „Italia analfabeta" c. írását; „Rinascita", 1956/10.)

A „Rinascita" és az antifasiszta illegalitás legendás kiadványairól ismert Edizioni sociali egyesüléséből 1953-ban szerveződött meg a párt kiadóvállalata, az Editori Riuniti, amely óriási feladatokat vállalt magára – rentabilitásának biztosításán túl – a marxizmus klasszikusainak, a pártirodalomnak terjesztésében.

Megkezdték Gramsci – a börtönből írt levelek 1946-os kiadását követően – posztumusz alkotásainak publikálását is 1948–51 között. Könyvvásárlási, olvasási és a népi könyvtárakat alapító akciók egymást érték. A párt sajtója már nem csak az eddig említett orgánumokat: az „Unitá"-t, a „Rinascitá"-t és a „Societá"-t jelenti, hanem a „Noi donne" és valamivel később a „Vie Nuove" képes magazinokat is, amelyek több millió olasz állampolgár kezébe jutnak el. Az olasz kommunisták e folyamat kezdetekor vetik meg alapjait annak, amit Mario Sansone, a kor egyik polgári művelődéstörténeti specialistája nem kíván elismerni: azt nevezetesen, hogy a marxizmus kilép az OKP és a szocialista párt kereteiből és behatol az olasz tömegek viszonylag széles rétegeibe. Pontosan Sansone fogalmazásával ellentétben[13] megállapítható, hogy a marxizmus Itáliában a továbbiakban már nem „szűk szektakultúra", „pártkultúra", avagy egyszerűen egy „sajátos ideológia", hanem tömegek millióinak a tudatában kezdett el gyökeret verni, hogy később anyagi erővé, milliók életének, kultúrájának elidegeníthetetlen részévé váljon.

Mindennek nem mond ellent az, hogy ebben az időszakban a kommunista mozgalomban jelentkeztek a politika szektás, dogmatikus torzulásai. A fasizmus legyőzésében legnagyobb terheket viselő és legnagyobb áldozatokra kényszerített Szovjetunió, továbbá az egyes európai országok kommunista pártjai lettek céltáblái a legvadabb, a legelvakultabb politikai hajszáknak. Az antikommunista kampányok szításában, amint erre az OKP 1948-as dokumentuma is rámutat, fejlett tőkésországok vezető burzsoá csoportjai mellett a katolikus egyház vatikáni központja vitte a főszerepet. A vatikáni Szent Hivatal XII. Pius pápa jóváhagyásával és tevékenységével összhangban 1949 nyarán – nem sokkal a NATO létrehozása után, a „hidegháború" kulminálásakor – nagyon is anakronisztikusan a „kiátkozás" fenyegetésével igyekezett korlátozni a kommunista párt tömegek közötti befolyását. Egész sor tilalomfát állítottak a a kommunisták és a velük rokonszenvezők közé. Tilosnak minősült mindenekelőtt a kommunista pártba belépni, tevékenységét bármilyen módon támogatni; kommunista irodalmat közreadni, olvasni, terjeszteni, avagy főként szerzőséget vállalni ilyennek a megszerkesztésében.[14] Hiába rendelkezett az OKP V. kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzatával és általános politikai irányvonalával, amelyek kizárták a vallásháborút mint eszközt a politikai konfrontációra: az egyház a kommunista pártban látta legfőbb ellenségét, és a konfrontáció módszereit választotta. Az OKP vállalta ezt a harcot, mert az ideológiában nem ismert el kompromisszumot a reakciós idealizmus javára. A marxizmus eszméit nem rendelte hátrább, a politikai visszavonulás sáncaiba.

1949. augusztus 12-én, közvetlenül a Szent Hivatal kiátkozással fenyegetőző állásfoglalása után közli az „Unita" a párt vezetőségének a kulturális munkára vonatkozó,

[13] „Dieci Anni dopo 1945–1955", Bari 1955, 520. Mario Sansone írja: „... a szocialisztikus kultúra megmaradt túlnyomóan pártkultúrának és ideológiának."

[14] Vö.: „Új- és legújabbkori egyetemes történet szöveggyűjtemény", 3, Tankönyvkiadó, Budapest 1971, 395–396.

újabb határozatát. „Az imperialista és klerikális obskurantizmus ellen" című dokumentumban megállapítást nyer az a tény, hogy folytatódik a támadás a modern, demokratikus, nemzeti, laikus kultúra ellen.[15] A dokumentum szerkesztői kifejtik, hogy ez a támadás minden modern tudományos világfelfogás, a kritikai gondolat minden formája ellen irányul. A klerikális körök a haladó kultúrával szembehelyezik a természetfölötti és az irracionális eszmei áramlatokat, a „földöntúli" eszmények kommercializált kulturális „szolgáltatásait", kiiktatják azokat a világnézeti felvilágosításokat, „amelyek célja az ember saját megismerő, munkálkodó képességébe vetett bizalom megvonása, amely szerint az ember képes lenne ezen a földön humánusabb jövőt meghódítani magának. A klerikális obskurantizmus újból, visszatérően szembehelyezi a maga középkori tekintélyelvét, dogmatikus intoleranciáját, egyházi fenyítékeit és tilalmait mind a kulturális, mind a politikai és forradalmi síkon való minden újító erjedés ellenében."[15*]

A párt vezetése aprólékosan, kilenc pontban, praktikus részletezéssel jelölte meg a kulturális harc feladatait:

a) a demokratikus könyvkiadói termés rendszeres felhasználása;

b) tudományos, közgazdasági és műszaki argumentumokról rendszeres konferenciák szervezése nem csupán a nagyobb központokban, hanem városnegyedenként, minden faluban és az értelmiségiek (orvosok, agronómusok, mérnökök, tanárok, tanítók) és a kulturálisan kvalifikált elemek széles mozgósításával:

c) a „Nép kalendáriuma" köreinek és a népi egyetemek kurzusainak szervezése;

d) a kultúra ifjúsági olimpiáira a diákok és dolgozók tömeges részvételének megszervezése;

e) a művészeti, irodalmi, tudományos produkciók, a kultúra és irányzatainak témáiról viták szervezése;

f) rendezők és színészek részvételével találkozók szervezése a legfontosabb filmekről: a filmkörök terjesztése;

g) terjesztése és szervezése mindazoknak a kulturális tevékenységeknek, amelyekben a legközvetlenebb formákban valósul meg a néptömegek részvétele (színjátszó-, kórus-, zenekari stb. tevékenységek);

h) művészeti kiállítások, előadások, koncertek kezdeményezése népszerű jelleggel, ami elősegíti a vitát, a közvetlen kapcsolatot az alkotók és a néptömegek között;

i) Olaszország–Szovjetunió Társaság tevékenységének fejlesztése.[15*]

Az OKP kultúrpolitikai erőfeszítéseivel, a tömegkultúra szerteágazó problémáinak kulturális irányvonalának tengelyébe állításával sem érhette el azt, hogy az olasz tömegek általános kulturáltsági foka és színvonala lényegesen emelkedjék és változzék meg. A befolyásolása alatt levő milliók nem jelentették az egész olasz társadalmat. Az olasz társadalom többségére a hivatalos, állami kulturális politika hatott, amely legfőbb feladatának tartotta a demokratikus, haladó, szocialista szellemű kultúra terjedésének megakadályozását. Ezért kontrollálta – cenzúrával is – a művészeti életet, de más területeken is felvette a harcot a munkásosztály kultúrája és kultúrpolitikai munkája ellen, a kommunista párt ellen.

Az állami rangú kulturális irányítás megtorpanást tudott előidézni a filmművészet lendületes fejlődésében. Elképesztő mértékben sikerült visszafejleszteniök a színházi

[15] „L'Unità", 1949. augusztus 12.

életet. Olaszországi nagyvárosok egész sorában – olyanokból mint Torino, Firenze, Bologna – szinte kihalt a színművészet, csupán a legkiemelkedőbb együttesek tudták fenntartani magukat.[16] Egyik alapvető művészetpolitikai törekvése a kereszténydemokrata kulturális irányításnak néhány vezető alkotó korrumpálása volt. Írókat, rendezőket, művészeket bőkezű ösztöndíjakkal utaztattak külföldre, elsősorban az Egyesült Államokba azzal a céllal, hogy érdeklődésükben és világlátásukban döntő változásokat eszközöljenek. Eklatáns példa erre Vittorio de Sica esete, akit ezzel a módszerrel szakítottak el radikális baloldali alkotótársától, a forgatókönyvíró Cesare Zavattinitől. De Sica művészi fejlődését a polgári giccs zátonyára futtatták: elérték, hogy realista, katartikus művészeti elveit és koncepcióját feladva a szórakoztatás műfajában élje ki ambícióját.

A kereszténydemokrata vezetést történelmi mulasztások súlya terheli az iskolaügy vonatkozásában, amint ezt az egy évtized múltán kirobbanó igen mély és mind a mai napig tartó válság megmutatta. Az iskolaügy hiányosságai jelentősen meghatározták a tömegek kulturálódásának általános helyzetét, az olasz közművelődés súlyos tehertételeit. A kereszténydemokrata kormányok nem folytattak a tömegek korszerű műveltségének emelésére irányuló közművelődési politikát, ez egyszerűen nem állt érdekükben. Olaszországban és a világban bekövetkezett változásokkal, a szocializmus eszméivel és valóságával összefüggő ismeretanyag terjedése, amely nélkül elképzelhetetlen lett volna korszerű művelődési programokkal operálni, ellentétes volt ezeknek a kormányoknak alapvető politikai céljával, a baloldali visszaszorításával. Közművelődési tevékenységet – erejükhöz mérten – az egyes politikai pártok végeztek politikai, mozgalmi eszközökkel. Természetesen a kereszténydemokrata párt is – harcban a munkáspártokkal – kifejtett ilyen tevékenységet, pontosan azért, hogy ellensúlyozza a kommunista és szocialista párt kulturális munkájának hatását.

Az olasz társadalom összképe közművelődési szempontból – nem kell külön hangsúlyozni – rendkívüli sajátosságokat produkált. Jelentékeny tömegek mindenoldalú kulturális befolyásolás alól csúsztak ki, illetve egy részük az egyházi formák – amelyek egyet jelentettek a kereszténydemokrata párt törekvéseivel – legsilányabb, legelavultabb keretei között elégítették ki kulturális igényeiket. Ezek a tömegek ki voltak téve az állami és burzsoá kézen levő tömegtájékoztatási eszközök információs özönének és manipulációjának. Milliós tömegek kulturális élete ebben az egyetlen formában és pótszerben nyert kielégítést. A közművelődést háttérbe szorította a közvélemény formálása. Ez a helyzet igen sajátossá tette az ideológiai osztályharc feltételeit. Ez a sajátosság abban volt, hogy milliós tömegek ki voltak rekesztve valós ismeretek és összefüggések megszerzésének lehetőségeiből, viszont eléggé széles körű informálódási lehetőségek álltak a rendelkezésére, még ha ezek manipulációs szempontoknak alárendelten működtek is. A párt hatékony eszközzel – saját sajtójával – harcot folytatott a manipuláció ellen. A párt kezdeti törekvése az volt, hogy ellensúlyozza a manipuláció hatását, és ha ezt a kérdést folyamatában és sokoldalú tényszerűségében szemléljük, meg kell állapítanunk, hogy tagadhatatlan eredményeket ért el. Ma Olaszországban a kommunista sajtóra odafigyel a közvélemény. A burzsoá sajtó nem manipulálhat ma már olyan átlátszó módon,

[16] Vito Pandolfi („Teatro italiano contemporaneo 1945–1959", Milánó 1959) mindössze tizenegynéhány színházi társulatról, illetve csoportosulásról számol be ebben a korszakban.

mint az 50-es években. Ennek a ténynek osztályharci értékét és eredményét értékelni igazán a folyamat kezdetére való történelmi visszatekintés alapján lehetséges. A burzsoá sajtó könyörtelenül dolgozott ebben a harcban. Támadott, bírált minden olyan jelenséget, amely a szocialista eszmével és gyakorlattal függött össze. Mindenekelőtt a szocialista országokban kialakult valóság ellentmondásait, a nyugati közvélemény előtt feltüntethető hibákat és a tényleges fogyatékosságokat, hibákat, az objektív fejlődéssel járó buktatókat és rendellenességeket bemutató tendenciája került az ideológiai harc kereszttüzébe. A szocialista országok kulturális életével – a pártirányítással, a szocialista realizmusra vonatkozó formális korabeli esztétikai posztulátumokkal – kapcsolatos felületes információk és értékelések is gyakran váltak az ideológiai viták tárgyává a különböző sajtótermékekben.

IDEOLÓGIAI ÉS KULTURÁLIS VITÁK AZ OKP KORABELI GYAKORLATÁBAN

Az ideológiai, kulturális fogantatású viták felölelték természetesen az olasz kultúra belső problémáit is. Mint látni fogjuk, továbbra is egyik központi kérdés, amint ez már a Politecnico-vita[17] esetében is így volt: a politika–kultúra viszonyának értelmezése. De ezen belül is számos kulturális és művészeti műhelygond került napirendre a neorealizmussal kapcsolatosan. Egyfelől a neorealizmus válságba jutott a politikai-társadalmi helyzet alakulásával párhuzamosan, ugyanakkor mint művészeti irányzatot az irodalomtörténészek, kritikusok alaposabb filológiai-esztétikai vizsgálódás tárgyává tették és ezek szigorú mércéje – részben polémiában az ünnepélyeskedő, kritikátlan megítélésekkel – felszínre hozta azokat a kétségtelen esztétikai értéktelenségeket is, amelyek szükségszerű velejárói voltak a nagy ütemű antifasiszta fellendülés álértékeket is mozgósító jelenségeinek. Ezek az álértékek megnyilvánultak bizonyos közvetlen, irodalomellenes, népieskedő, helyenkénti dialektális, nemegyszer zsargonszerű kifejezések átvételében és alkalmazásában. Az irodalmi megoldások egy része ily módon nélkülözte a nyelvi-filológiai felkészültségét és állást foglalt a szépprózа maradandó hagyományaival szemben a „dolgok" közvetlen ábrázolása mellett, ez azt eredményezte gyakran, hogy egyes „szerzők" rosszul írtak, ocsmány kifejezéseket használtak, ebből kívántak egy új típusú „retorikát" alkotni. Ezek a jelenségek kiváltották jelentős irodalmi, művészeti szaktekintélyek ellenzését, heves bírálatát. Mindez természetesen éles ideológiai köntösben jelentkezett, érintette az ideológiai „frontvonalakat", az ideológiai és politikai elkötelezettségeket. Kellő differenciálásra volt szükség, amit a kommunista kritikusok többsége felkészülten és jól oldott meg. Az irodalmi-művészeti életben viszont ezek a viták, a kritikai álláspontok és minősítések kiváltották az elkötelezettségről való lemondás tendenciáját is, ami a valóságtól való művészi elmenekülés új formáját öltötte. Az OKP ezekben a vitákban, kritikusai révén, higgadtan és irodalmi eszközökkel vett részt. Természetszerűleg politikai érdekét érvényesíteni óhajtotta. Ez a magatartás különös-

[17] A „Politecnico" Milánóban az OKP támogatására és ösztönzésére 1945. szeptember 29-én jelent meg hetilapként. Szerkesztője, Elio Vittorini az antifasiszta neorealizmus, majd az új-avantgarde irányába forduló kiváló író volt, aki a kultúra (elvont) autonómiájának kérdéseiről folytatott hasznos, tanulságos vitát a fiatal Mario Alicatával és Palmiro Togliattival. A politika–kultúra viszony azóta is visszatérő problematikájának ma is egyik kiindulási pontja ez a vita az olasz értelmiség köreiben.

képpen jellemezte a pártot, ha a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek védelméről volt szó.

Az OKP-t a szocialista országok iránti teljes szolidaritás jellemezte ebben az elkeseredett ideológiai küzdelemben. Emilio Sereni, a kulturális politikáért felelős pártvezető mondotta Bolognában az 1949-es szovjet–olasz barátsági rendezvények befejező konferenciáján tartott előadásában: „... mégis mindig igaz marad, hogy a szocialista humanitás új kultúrája és tudománya képviselik mintegy az osztályharc bekoronázását, a kiteljesedett formát, amelyben ez a harc kifejeződik és megvalósul a történelmi cél, ami egy új humanizmus, egy új humanitás, egy új ember megteremtése".[18] Beszédében állást foglalt a szovjet kultúrpolitikai irányítás elvei – a kultúra pártossága, a pártirányítás szerepe – és eredményei mellett. Az OKP kiállt tehát az olasz közvélemény előtt és támogatott minden jó vagy rossz ügyet, amely a szocialista országok életében, valóságában fogant, a zsdánovi irányítású kulturális politikát is. Luciano Gruppi írja idevágóan: „... semmilyen rés nem maradhatott nyitva a szovjetellenesség behatolására, avagy olyan jelenségek előtt, amelyek igen súlyos bizalomveszteségek lettek volna".[19]

A szocialista országokhoz való viszony kérdése kiindulási pont és vízválasztó volt egyszerre. A két világrendszer általános konfrontációja idején a Szovjetunió és a szocialista országok képezték az egyetlen biztos zálogát a szocialista erők további előretörésének. Ez minden kétséget kizáróan így van ma is, ellenben a konfrontáció és a kölcsönös elzárkózás helyébe a békés koegzisztencia, a két világrendszer versenye, az együttműködés sokoldalú kapcsolatrendszere lépett. A szocialista országokról a nem szocialista világban differenciált kép alakult ki, amelynek alapján az OKP levont egy sor következtetést és kidolgozta a maga önálló irányvonalát. Az OKP politikája többek között az 50-es évek kultúrpolitikai kérdéseinek kritikus elemzéséből is sokat merített. Mindez nem ok arra, hogy az 50-es évek kommunista mozgalmának történelmi-politikai küzdelmeinek értékelését aktuális, jelenkori viták elvi fényében végezze el ma az OKP egyik vezető ideológusa. A Szovjetunió és a szocialista országok ma sem fideizmust várnak el a testvérpártoktól, hanem a proletár internacionalizmus elviségén nyugvó szolidaritást, Más kérdés az, hogy a fejlődés, az erőviszonyok megváltozása új politikai irányvonalat tett lehetővé és szükségessé; ezzel párhuzamosan felszínre kerültek múltbeli hibák és tévedések, revízió alá kerültek egyes kérdések leegyszerűsítő elemzései, amelyeknek a maguk idején megvolt a magyarázata. Mindez indokolta a politikai irányvonal korszerűsítését, folytonos korrekcióját. Ennek alapján azonban a mozgalom korábbi fejlődési szakaszainak állapotmeghatározóit nem lehet megtagadni. Ez a mozgalom diszkontinuitásának teóriájával lenne egyenlő. Gruppi imént idézett írásában írja: „A Szovjetunióhoz való viszony magában foglalta ... a fideizmus számos elemét: korlátokat, a szocialista társadalom súlyos hibáit is megmagyarázhatták könnyen azokkal a hallatlan nehézségekkel, amelyekkel a szovjet rendszernek szembe kellett néznie. Eközben még nem ragadták meg a kritikai tudat elégtelen fejlődése folytán, a történelmi folyamat keménysége okozta deformálódásokat és emberek hibáit ..."

„... a szovjet életből nem csak az egyetlen lényegi vívmányt valorizáltuk: nemcsak a szűken vett politikai funkciót, de a párt eszmei, nevelői funkcióját, azt a képességét, hogy

[18] Emilio Sereni: Scienza, marxismo, cultura", Róma 1949, 15.
[19] P. Togliatti: „La politica culturale", Róma 1974, 27. (Luciano Gruppi előszava.)

szoros viszonyt teremtsen a politikai folyamat és az eszmék szintjén való megnyilatkozása között: hogy megvalósítson egy hegemóniát, és mint ilyet kulturális síkon is meg kell valósítani a társadalomnak mint totalitásnak egy magasabbrendű felfogásában. De igazolást nyert a különböző síkok összekeverése is, amely a párt vezető szerepének akciójában gyakorolt hatást. Kevésbé érvényesült a politika és kultúra közötti közvetítés, az elméleti kutatás, a művészi kutatás, ami szintén létezik, és amit meg kell óvni a társadalmi élet egészének egyidejűleg tagolt és egységes látásában. Íme akkor az olasz kommunista párt ezért védi az SZKP Központi Bizottságának határozatait és beavatkozásait az irodalom, a filozófia, a zene, a biológia területére és nem tudja fenntartani azokat a megkülönböztetéseket, a közvetítésnek azt az érzékét, amelyek azonban benne vannak Togliatti beszámolójában a VI. kongresszuson."[20]

Gruppi módszere és értékelése elvileg és történelmileg nem fogadható el, azonban nem ok nélkül merül fel a kérdés, hogy vajon tartható volt-e az OKP részéről az 50-es évek kulturális vonalvezetése a későbbiekben, amikor közvetlenül már azokban az időkben is fehéren-feketén bebizonyosodtak – olasz sajtópolémiákban is – a zsdánovi kultúrpolitikai irányítás hibái? Az egész nemzetközi kommunista mozgalom szektás-dogmatikus hibái erősen éreztették hatásukat az OKP kulturális politikájában is. A kialakult irányvonal zavarokat okozott a párt és az értelmiség viszonyában. Elég hivatkozni Togliattinak ezúttal egy zenetudóssal, Massimo Milával való vitájára 1949 végén.

*

Massimo Mila, a szovjet zeneszerzők 1948-as moszkvai első országos kongresszusán, az elnöklő Zsdánovot felszólalásáért zenei kérdésekben egyenesen tudatlannak és illetéktelennek minősítette. Zsdánov elítélte a formai kísérletezést, a modernista törekvéseket képviselő szerzőket, ideértve Sosztakovicsot is.[21] Mila jogos kritikai észrevételeket tett, de ugyanakkor nem tudván kilépni a művészet autonómiájának hagyományos zsákutcába vezető értelmezésének bűvköréből, kétségbe vonta annak jogosultságát, hogy a párt a Szovjetunióban vagy más kommunista párt bárhol zenei, avagy művészeti kérdésekbe beleavatkozzék.[22]

Togliatti vitába szállt ezekkel a nézetekkel, és természetesen követve a nemzetközi kommunista mozgalom korabeli monolitikus egységének mechanizmusát Zsdánov tekintélyéért is síkraszállt. Érvei azonban meglehetősen sikerületlennek bizonyultak. Még csak az olasz hangversenyéletről sem rendelkezett kellő tájékozottsággal, innen eredő tévedéseivel rontotta esélyeit az egyébként is vesztésre ítélt csatában.[23] Togliatti ebben a

[20] Uo. 28. (Az OKP 1948-ban tartott VI. kongresszusáról van szó.)

[21] Vö. „Rassegna musicale", 1949/3, 247. (M. Mila recenziója Alexander Werth „Musical Uproar in Moscow" c. könyvéről.)

[22] P. Togliatti: „La politica culturale", 28. (Előszó.)

[23] „A moszkvai gyűlésen a zene különös elfajulását bírálták, azt, amit ma a normális emberek többsége kritizál és visszautasít. (Vagy nem vette észre Massimo Mila, hogy még a kifinomult ízlésűek koncertjein is elkezdenek kiabálni Schönberg és fütyülni Malipiero hallatára." („Rinascita", 1949/10. Roderigo di Castiglia aláírással.) A következő szám közölte M. Mila válaszát és Togliatti újabb írását. Mila írta: „Hol él Roderigo di Castiglia? Talán Kasztíliában, talán Oroszországban; bizonyára nem Olaszországban . . . Olaszországban abbahagyják Schönberg kikiabálását és Malipiero kifütyülését."

vitában kénytelen volt „sportszerűen állni az ellenfél ütését".[24] És amikor valamivel később Massimo Mila javasolja a német kommunista zeneszerző, Hans Eisler megszólaltatását a „Rinascita" hasábjain, akkor Togliatti politikusan jár el, közli Eisler írását, amelyben a „zenei nyelvet és kommunikációs képességének problémája más módon, gazdagon és magas szinten vetődik fel".[25] Togliatti érdeme valójában ebben a vitában az, hogy nem zárja le azt adminisztratív-politikai eszközökkel. Togliatti és a párt nem alkalmazott más értelmiségi vitapartnerekkel szemben sem ideológiai-politikai nyomást, retorziót, szankciókat. Togliatti maga ez idő szerint Roderigo di Castiglia aláírással írja glosszáit, vitacikkeit, mintegy a magánember köntösében, nem mint a párt főtitkára, ami enyhített a viták élességén és nyomasztó jellegén. A szektás viszonyok között is fennmaradt az értelmiség számára a vita lehetősége a kommunistákkal, ami részben védte az OKP-t a fokozódó izolációs kísérletektől és a kommunista politika akkori velejárójaként jelentkező elzárkózástól, begombolkozástól is.

Az értelmiségnek viszont kibővült az érvelési anyaga, nagyobb lett a pártot érintő kritikai felület; az értelmiségi kérdésfeltevésekre a párt nem tudott minden esetben pozitív válaszokkal reagálni, s ez taszította az értelmiség egyes csoportjait.

Az értelmiség és a kommunista párt viszonyában a Togliatti–Milva-vita felfed előttünk bizonyos problémákat, bizonyos gondokat, a 45 utáni szituációtól eltérő jellegű súrlódásokat és konfliktusokat. A kérdés egészének vizsgálatára nem vállalkozhattunk. Az eredeti források feltárhatatlanságának és ezek feldolgozásának hiányában az értelmiség politikai mozgásának nyomonkövetésében az egyes bennünket érdeklő tendenciák megjelölésére szorítkozunk.

Az látható volt a háborút, az ellenállást és a kommunista párt megerősödését követően, hogy az értelmiség – nem egészében – jelentős csoportjai és rétegei balra tolódtak. Sokan beléptek a kommunista pártba, vagy állásfoglalásaikkal, magatartásukkal a párt vonzási övezetében helyezkedtek el. A szocialista párt is elkönyvelhetett magának szép számmal értelmiségieket, a kiemelkedőek közül is. (Pl. a volt akciópárti De Martino, a közelmúltig főtitkár, vagy Franco Fortini, a költő stb.) Mások pedig balratolódásuk közben politikai pártoktól független pozíciókat foglaltak el, mint például Carlo Levi. Ilyen típusú politikussá vált az Akciópárt felbomlása után Ferruccio Parri is. A közéletben teljes aktivitással résztvevő Parri, Levi és mások mögött számottevő, egymástól persze elkülönülő értelmiségi csoportok és alakzatok öltöttek testet.

A kommunista párt kiterjedt, bár nem minden esetben megbízható kapcsolatokra tett szert az értelmiség körében. Kétségtelen tény az is, hogy a „minden esetben" tulajdonképpen in extremis értendő: az olyan pillanatra, mint 1956, amikor az átélt válság hatása alatt az értelmiségiek egyike-másika (nem kevesen) a megbízhatóság, az elkötelezettség iránti odaadási hűség próbáján elbukva nem tudta vállalni a kommunista párthoz való tartozást és szakított vele.

[24] P. Togliatti: „La politica culturale", 29.
[25] Uo.

A párt és az értelmiség jó kapcsolatára igen pozitív hatást gyakorolt Gramsci „Börtönfüzeteinek" kiadása 1948 és 1951 között. A „Börtönfüzetek" megjelentetése politikai és művelődéstörténeti momentum volt Olaszország életében, amely a marxizmus egész olaszországi történelmi perspektívájában szemlélendő.

Ismeretes az, hogy Itáliában milyen bonyolult ideológiai útvesztőkön keresztül tört utat magának a marxizmus. Andriano Seroni írja erről azt, hogy „az első olasz marxistának, Antonio Labriolának a tudományos munkássága elveszett az őt követő csendben és Croce a marxizmus végéről beszélhetett. Az avantgarde érdekesebb mozgalmai, mint amilyeneknek Prezzolini ‚Voce'-ja állt az élén, nem hagyták figyelmen kívül a szocializmust, de teljesen kívülrekedtek a tudományos szocializmus ismeretén. Az I. világháború utáni években sem terjedtek Itáliában Lenin írásai, ami ellenben más országokban megtörtént. Másrészt a szocialista mozgalom a pozitivizmus befolyása alá került és a fiatal Gramsci által elkezdett harcnak nem volt következménye a bekövetkező események miatt és az ő fundamentális vitája a crocei filozófiával csak az újabb háború utáni időkben vált ismertté, amikor kiadták a ‚Börtönfüzeteket'."[26]

Gramsci több helyen is ebben az általa alapvetőnek tartott vitában felveti egy „Anti-Croce" megírásának igényét, amit ő maga szerves műben börtönélete során nem valósíthatott meg, de a „Börtönfüzetekben" lépten-nyomon elszórt kritikai elemzések és megjegyzések a crocei filozófiáról végeredményben a „Börtönfüzeteknek" pontosan ezt az „Anti-Croce" funkcióját is megszabják. Gramscival rajzolódnak ki az olasz kulturális-értelmiségi világban a crocei idealista hegemónia helyén egy új, a marxizmus, a munkásosztály ideológiájára építendő hegemónia alapjainak a körvonalai, jóllehet az új, baloldali ideológiai hegemónia kiépítésében Croce után meg kellett küzdeni az egzisztencializmussal és más modern polgári eszmeáramlatokkal is, amelyek Croce helyén egyre inkább tételeződtek mint a marxizmus ellenfelei. Gramsci a marxizmus általános rendszerén belül sokoldalú gondolatébresztő munkásságával tulajdonképpen ehhez is hozzájárult. Jelentőségének mérlege azonban abban vonható meg, hogy az OKP stratégiai koncepciójának – ezen belül kulturális vonalának – alapvetését végezte el, s műveinek posztumusz publikálásával is nagy lendületet biztosított az OKP politikája fejlődéséhez.

Alapvető – s a II. világháború utáni szituációban is az érvényesség szintjére emelkedő – stratégiai kiindulás, Gramsci részéről az, hogy elvégzi az olasz, és bizonyos fokig általánosítottan a nyugat-európai osztályharci sajátosságok elemzését. Felveti, hogy Nyugaton az I. világháború utáni forradalmi válság nem szült győztes proletár szocialista forradalmakat, sőt Olaszországban és Magyarországon uralomra jutott a fasizmus (másutt is jelentkezett a veszélye), ezért szükségesnek látja a probléma nyugat-európai, nemzeti okainak feltárását.

Kelet és Nyugat társadalmi viszonyainak, a történelmi-politikai feltételrendszer eltéréseinek, különbségeinek elemzéséből indul ki. Ezt írja: „Azt hiszem, Ilici megértette, hogy a Keleten 17-ben győzelmesen alkalmazott manőverező háborúról át kell térni az állóháborúra, mert Nyugaton csak ez lehetséges: itt – amint Krasznov megjegyzi – a hadseregek rövid idő alatt mérhetetlen mennyiségű lőszert halmozhatnak fel, s a

[26] Adriano Seroni: „Il decadentismo", Palermo 1970, 57–58.

társadalmi keretek még mindig képesek arra maguktól, hogy kitűnően felszerelt lövészárkokká legyenek. Azt hiszem ezt jelenti az ‚egységfront' formulája, amely megfelel a Foch egységes parancsnoksága alatt álló egyetlen antantfront koncepciójának. Ilicinek azonban nem volt ideje rá, hogy formuláját elmélyítse, még ha figyelembe vesszük is, hogy csak elméletileg mélyíthette volna el, miközben a voltaképpen megoldandó feladat nemzeti jellegű volt, azaz megkívánta a terep felderítését, valamint a polgári társadalom elemei által képviselt erődítmény- és lövészárok-elemek rögzítését stb. Keleten az állam minden volt, a polgári társadalom pedig kezdetleges és kocsonyás; Nyugaton az állam és a polgári társadalom között helyes volt a viszony, s valahányszor az állam megremegett, mögötte mindannyiszor feltűnt a polgári társadalom erőteljes szerkezete. Az állam csupán előretolt lövészárok volt, mögötte az erődítmények és kazamaták erős láncolata; ez a helyzet államonként erősebben vagy gyengébben érvényesült, az nyilvánvaló, de éppen ezért volt szükség a nemzeti jelleg gondos felderítésére."[27]

Gramsci 1922. június 23-án érkezik Moszkvába, ahol a Kominternben 1923 novemberéig képviseli az olasz pártot. Tanúja és hallgatója volt tehát Lenin utolsó Komintern-beli beszédének 1922. november 13-án, a IV. kongresszuson. Erre visszaemlékezve börtönében, 1930 folyamán vetette papírra fentebb idézett gondolatait. Lenin a kommunista pártok általános taktikájára vonatkozóan, amelyet már az előző kongresszus a munkásegységfrontban jelölt meg, a következőket fejtette ki: „. . . jóformán egyáltalán nem vettük fontolóra az esetleges visszavonulásnak és e visszavonulás biztosításának kérdését. Márpedig ez olyan kérdés, amelyre ma, amikor ilyen gyökeres változások mennek végbe az egész világon, mint a kapitalizmus megdöntése és a szocializmus építése a velejáró óriási nehézségekkel, feltétlenül figyelmet kell fordítanunk. Nekünk nem csak azt kell tudnunk, hogyan cselekedjünk, amikor közvetlenül támadásba megyünk át és a támadással győzelmet aratunk. Forradalmi időben nem olyan nehéz ez, de nem is olyan fontos, vagy legalábbis nem ez a döntő. Forradalom idején mindig vannak olyan pillanatok, amikor az ellenfél elveszti a fejét, és ha ilyen pillanatban rontunk rá, akkor könnyen győzelmet arathatunk. De ez még semmit sem jelent, mert ellenfelünk, ha eléggé kitartó, jó előre erőket gyűjthet össze stb. Ebben az esetben könnyen kiprovokálhatja, hogy támadjunk, és aztán sok évvel visszavethet bennünket. Ezért úgy vélem, igen nagy jelentőségű az a gondolat – mégpedig nemcsak elméleti szempontból –, hogy elő kell készítenünk a visszavonulás lehetőségét. Gyakorlati szempontból is fontos, hogy mindazok a pártok, amelyek arra készülnek, hogy a közeljövőben közvetlen támadásba menjenek át a kapitalizmus ellen, már most gondoljanak arra is, hogyan biztosíthatják maguknak a visszavonulást."[28]

A visszavonulásról és az újabb támadásba való átmenetről szóló lenini gondolatok jelennek meg Gramscinál a katonai terminológiából kölcsönzött politikai értelműre változtatott kategóriákban, mint a manőver, azaz mozgóháború és állóháború. Gramscit az foglalkoztatja, hogy a fejlett nyugati társadalmak osztályharca – miután a burzsoázia nagyarányú ellentámadásával, a munkásosztály visszavonulásával és az általános forradalmi krízis lanyhulásával egyre inkább a világháborúban alkalmazott állóháború megmerevedett frontvonalaira emlékeztetett – miként alakítható át eredményes, a

[27] A. Gramsci: „Quaderni del carcere", 866.
[28] Lenin Összes Művei 45, Kossuth, Budapest 1975, 284.

pozíciók és végső fokon a hatalom megszerzésével együtt járó manőverező, mozgóháborúvá. Közbeveti a nyugati polgári társadalmak (societa civile) jellegzetességeit. Összehasonlítja ezeket a keletiekkel.

A nyugati társadalmi-politikai viszonyok előrehaladottabbak, tagoltak, fejlettek, a politikai intézményrendszer, a társadalmi tudatformák is struktúrákat alkotnak. Az, ami Keleten „kezdetleges és kocsonyás", az Nyugaton változatos módon és országról országra eltérő sajátosságok között már átment a polgári társadalom intézményeibe, szervezeteibe, gazdasági, politikai, jogi, kulturális és ideológiai tagozódásaiba. Az osztályharc és a hatalom meghódítása más módszereket követel ezekben az országokban, mivel az állam itt nem jelent „mindent". A polgári társadalom politikai-hatalmi viszonyai az államon kívül kifejeződtek az állam körüli erős „lövészárkok", „kazamaták", „erődítmények", védvonalaiban. Az osztályharc ezek mentén jól kiépült pozíciókért folyt, amelyek mind külön tételt jelentettek, és amelyek megszerzéséért a leszűrt tanulságok alapján új típusú politikai küzdelmeket kell indítani, amint ezt Gramsci felvetette. A nyugati polgári társadalmak hatalmi-politikai pozíciói, a gazdasági élet mellett az ideológiában, a kultúrában, az emberi fejekben, a társadalmi tudatban, a kulturális szervező munkától, az iskolai neveléstől, a vallástól, a sajtópropagandától, a politikai intézmények és szervezetek agitációjától befolyásoltan húzódnak. Ebben a nyugati burzsoázia társadalomirányítói és szervezői képessége, ereje is megnyilvánult. Nyilvánvalóan Keleten sem volt abszolúte „minden" az állam, de ami az államon túlmenően alkotta volna a megfelelő politikai–hatalmi–társadalmi kohéziós szilárdságot, az még „kezdetleges és kocsonyás" volt. Ezért volt az, hogy a cári uralkodói szisztéma ostobának, a nyugati burzsoázia pedig rafináltabbnak tűnt fel. A szubjektív oldalakat felnagyították a társadalmi-történelmi fejlődés objektív tényezői. Amikor a cári uralkodó osztály visszavonulási és manőverezési lehetőségei kimerültek, a nyugati burzsoá hatalmak még mindig találtak maguknak mozgásterepet és tartalékokat. Manővereztek, visszavonultak és ellentámadásba lendültek. Közülük a legkétségbeesettebbek és legfenyegetettebbek – először a magyar, később az olasz, majd a német – a fasizmus manőveréhez folyamodtak, a fasiszta mozgalom valóságos „mozgóháborújával", rohamaival mértek csapást a munkásosztályra. Az egységfront taktikája mint alternatíva egyre erőteljesebben került napirendre,[29] eredeti antiimperialista tartalma később kiegészült az antifasisztával. A fasizmus új jelenség volt, újdonságait azonban a hagyományos polgári rend struktúráiban terjesztette el új módszerekkel, erőszakkal, kíméletlen diktatúrával, látványos és folytonos „mozgóháborúval" politikai, később pedig katonai értelemben is. A polgári társadalmak totalitásában építette ki uralmát. A tagolt polgári rend minden ízébe, minden eresztékébe betört és befészkelte magát. Az antifasiszta harc céljából aktuálisabb lett, mint bármikor korábban a polgári társadalom politikai-hatalmi viszonyainak, struktúráinak és pozicionális tagozódásának tanulmányozása. Gramsci „Börtönfüzeteinek" ilyen értelemben is vannak történelmi értékei, ezek azonban akkor nem materializálódhattak, ellenben amikor felismerései napvilágra kerültek, az antifasiszta harc szükségszerű állomását követő új fázis politikai pozícióharcai szempontjából lettek aktuálissá. A fejlett polgári társadalom viszonyai között hogyan juthat a munkásosztály új és új pozíciókra, végül hatalomra? Ebben a kérdésfeltevésben segítettek sokat Gramsci börtönbeli elmélkedései az OKP-nak.

[29] Vö. „A Kommunista Internacionálé története", Kossuth, Budapest 1971, 161.

Elősegítették a felkészülést az antifasiszta harcot követő új politikai osztályküzdelmekre, új politikai pozícióharcokra, ugyanis, amint az I. világháború, úgy a II. világháború után sem sikerült az olasz munkásosztálynak meghódítania a hatalmat.

Gramsci a „Börtönfüzetekben" dolgozza ki azt a koncepcióját, amely szerint választ kapunk arra, hogyan kell a burzsoá viszonyok között megkezdeni a politikai és kulturális szervező munkát, az eszmei nevelést stb., amelyet eddig szisztematikusan csak a burzsoázia végzett, de amelynek hegemóniáját pontosan ezen az úton lehet megtörni. Új hegemóniát, a munkásosztály hegemóniáját kell megteremteni. Egyedül hegemóniája révén válhat a munkásosztály vezető osztállyá még a hatalom meghódítása előtt. „Egy társadalmi csoport, mielőtt meghódítja a kormányzati hatalmat, vezetővé válhat és vezetővé kell válnia (ez magának a hatalom meghódításának egyik legfőbb feltétele); és utána, amikor gyakorolja a hatalmat és erősen tartja kezében, uralkodóvá válik, de folytatnia kell azt is, hogy ‚vezető' legyen."[30] Hegemónia nélkül, a társadalmi struktúrákban elfoglalt, kivívott, megszervezett stb. hegemón-pozíciók nélkül nem tud vezetni a munkásosztály sem, uralmát fenntarthatja különböző módszerekkel, de a hegemónia hiányában támadt vákuumban kialakulnak, megszerveződhetnek uralmának megdöntésére szövetkező csoportok, azok eszmei, ideológiai, kulturális és politikai erői, amelyek támadásba lendülhetnek ellene és legyűrhetik.

Gramsci a proletárdiktatúra lenini eszményéből származtatja a maga hegemónia-értelmezését.[31] A lenini gondolatok megtermékenyítő hatását és továbbfejlesztett eredményét kell látnunk abban, hogy Gramsci hegemónia-értelmezése és társadalompolitikai vizsgálódásai a polgári demokrácia összefüggéseibe helyeződnek. A polgári demokrácia viszonyai között megszervezendő hegemóniáról írt az olasz fasiszta fordulat után, nem értékelve alul a polgári demokrácia másik arcát, az elnyomó „kényszerítő" aspektusát. Olyannyira igaz ez, hogy kitartott az erőviszonyok elemzésében a politikai-katonai momentum meghatározó jellege mellett, ha mindazonáltal nem is korlátozta magát erre az egyetlen aspektusra: képesnek bizonyult a nem „kocsonyás", hanem a kibontakozott polgári demokratikus keretek közötti politikai mozgást értelmezni és leírni korának teljes gazdagságában. A kulturális és ideológiai irányítás felől való megközelítések teljesítik ki

[30] A. Gramsci: „Quaderni del carcere", 2010–2011.

[31] Ennek bizonyítását Luciano Gruppi törekedett elvégezni. Lásd „Il concetto di egemonia" c. könyvét (Editori Riuniti- Istituto Gramsci 1972), amelyet így kezd: „Antonio Gramsci a marxizmus teoretikusai közül kétségtelenül az, aki legjobban ragaszkodott a hegemónia fogalomhoz; és sajátos módon Leninre hivatkozva tette ezt. (Lábjegyzetben: A hegemónia terminusa a görög eghesthai-ból származik, ami jelenti a „vezetni", „vezetőnek lenni", „főnöknek lenni" kifejezéseket; vagy eghemoneuo igéből, ami jelenti a „vezetőnek lenni", „előtte járni", „vezetni" kifejezéseket, és ebből ered a „főnöknek lenni", „parancsolni", „uralkodni". Eghemonia alatt a régi görög a hadsereg legfőbb vezetését értette. Katonai kifejezésről van tehát szó. Hegemón volt a zsoldosvezér, a vezető és a hadsereg parancsnoka. A peloponnészoszi háborúk idején beszéltek hegemón városról annak a városnak az apropójából, amely irányította az egymással harcban álló városok szövetségét.) Van egy szakasz, amelyben Gramsci írja: „Minden politikus, a filozófia is vagy a filozófiák, és az egyedüli filozófia a levésben levő történelem, azaz maga az élet. Ilyen értelemben lehet interpretálni a német proletariátusnak mint a klasszikus német filozófia örökösének a tézisét és meg lehet állapítani, hogy a hegemónia Ilić általi teoretizálása és megvalósítása egy nagy metafizikai esemény is volt." (Lábjegyzetben: A. Gramsci: „Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce", Editori Riuniti, Róma 1971, 32.) A továbbiakban Marx, Lenin műveiből keresett szöveget hasonlítja össze Gramsci-szövegekkel.

elemzésének képét. Ezek „fontosságának aláhúzása lesz a célja a hegemónia és a polgári társadalmak tanulmányozásának . . .”[32] A munkásosztály hegemóniája szolgáltatja éppen azokat a politikai, ideológiai és eszmei, kulturális és intellektuális, morális kereteket, amelyek között létrejön a munkásosztállyal szövetséges társadalmi erők összefogása. Ez volt az az új történelmi blokk, amelynek megszervezését Gramsci felvázolta. Erről az oldalról is felfedezhetjük azokat az indokokat, amelyek alapján filozófiai-politikai koncepciójának csomópontjába került az értelmiség, amely „nem egyik volt a börtön-problematika változatos argumentumai között: az a csomópont volt, amely körül minden forgott”.[33]

Az értelmiségről való vizsgálódásokkal és következtetésekkel Gramsci tulajdonképpen a leglényegesebb mozzanataiban klasszikus kifejtésű kultúrpolitikai stratégiát hagyott az olasz kommunisták örökébe. Ebben a kulturális stratégiai koncepcióban a kultúra széles értelmezésben és egy-egy része – közoktatás[34], közművelődés, művészetpolitika, kritika,

[32] H. Portelli: „Gramsci e il blocco storico”, 71.

[33] „Gramsci e la cultura contemporanea”, I, Róma 1965, 65.

[34] Bizonyításul álljon itt Gramsci kultúrpolitikai koncepciójából a közoktatásra vonatkozó néhány gondolat. „A társadalmi és a természeti rend között létrejövő, az ember munkáján, elméleti-gyakorlati tevékenységén alapuló egyensúly fogalma teremti meg az első elemeit egy olyan világszemléletnek, amely megszabadult mindenfajta mágiától és boszorkányságtól, s támasztékul szolgál egy történeti, dialektikus világnézet későbbi kifejlődéséhez, a mozgás és a levés megértéséhez, mindazoknak az erőfeszítéseknek és áldozatoknak a megbecsüléséhez, amikbe a jelen került a múltnak és a jövő kerül a jelennek; ahhoz, hogy az aktualitást úgy fogjuk fel, mint a múltnak, valamennyi elmúlt nemzedéknek a jövőbe vetített szintézisét. Ez az elemi iskola alapja; más kérdés, hogy meghozhatja-e minden gyümölcsét, hogy a tanítók testülete tudatában volt-e feladatának és feladata filozófiai tartalmának – ez a kérdés összefügg annak bírálatával, hogy a polgári öntudatnak milyen fokára jutott a nemzet egésze, amelynek a tantestület csak kifejeződése volt, egyelőre még elnyomorított kifejeződése, és minden bizonnyal nem élcsapat. Nem egészen helyes az a nézet, hogy az oktatás nem nevelés is egyben: e megkülönböztetés túlzott hangsúlyozása súlyos hibája volt az idealista pedagógiának, s láthatók már a hatásai abban az iskolában, amelyet ez a pedagógia szervezett újjá. Ahhoz, hogy az oktatás ne legyen egyúttal nevelés is, a növendéknek puszta passzivitásnak kellene lennie, elvont fogalmak, ‚mechanikus befogadójának', ami képtelenség, s amit egyébként ‚elvont módon' tagadnak is a tiszta nevelés hívei, éppen a pusztán mechanikus oktatás elleni harcukban. A ‚bizonyos' ‚igazzá' lesz a gyermek tudatában. De a gyermeki tudat nem ‚egyéni' (még kevésbé egyénített) valami, hanem a polgári társadalomnak azt a részlegét tükrözi, amelyben a gyermek részt vesz, azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek a családban, a szomszédságban, a faluban stb. szövődnek. A gyermek túlnyomó többségének egyéni tudata az iskolai tantervek által képviselt polgári és kulturális viszonyoktól eltérő és azokkal ellentétes viszonyokat tükröz: egy fejlett kultúra ‚bizonyossága' egy megkövült és idejét-múlt kultúra kereteiben lesz ‚igazzá', nincs egység iskola és élet között, éppen ezért nincs egység oktatás és nevelés között. Elmondhatjuk tehát, hogy az iskolában az oktatás-nevelés kapcsolatot csak a tanító eleven munkája képviselheti, ha a tanító tudatában van az általa képviselt társadalom- és kultúratípus, és a tanítványai által képviselt társadalom- és kultúratípus ellentétének, s tisztában van feladatával, amely abban áll, hogy – harcban az alacsonyabb típussal – gyorsítsa és szabályozza a gyermeknek a magasabb típussal összhangban történő képzését. Ha a tantestület gyenge, s az oktatás-nevelés kapcsolat megbomlik, mert a nevelési szempontot túlzottan hangsúlyozó papírízű sémák szerint próbálják megoldani az oktatás kérdését, a tanító munkája még fogyatékosabb lesz: az iskola retorikussá válik, nélkülözni fogja a komolyságot, mert hiányzik majd a bizonyosnak anyagi jellegű testisége, az igaz pedig pusztán szavak igaza lesz, tehát retorika. Még világosabban látható az elfajulás a középiskolákban, az irodalom- és filozófiaoktatásban. Azelőtt a tanulók legalább megszerezték a konkrét ismereteknek egy bizonyos ‚poggyászát' vagy ‚felszerelését' (kinek melyik kifejezés tetszik jobban); ma, amikor a tanárnak speciálisan filozófusnak és esztétának kell lennie, a tanuló elhanyagolja

a tudomány, a társadalom irányítása, a párt szerepe – a szocialista forradalom perspektívájában, a munkásosztály hatalma felől került tárgyalásra. „Művészetpolitikai" oldalról közelítve írta a következőket: „Új kultúráért, azaz olyan új morális életért vívott harcról kell beszélni, amely a legszorosabb benső kapcsolatban áll egy új életlátással . . ."[35] Ez a gondolat felismerhető kapcsolatban áll a „Szocializmus és kultúra" című írásban foglalt gondolatokkal.[36]

A NÉPI-NEMZETI KULTURÁLIS IRÁNYVONAL A PÁRT POLITIKÁJÁBAN ÉS A KONKRÉT GYAKORLATI ALTERNATÍVA

Az OKP valójában a Gramsci-művek által elmélyített, értelmiségiekkel való párbeszéd alapján fűzte szorosabbra kapcsolatait az értelmiség bizonyos csoportjaival, mert a párt politikája harmonizált a rájuk mély intellektuális hatást gyakorló írásokkal. Egyetértés jött létre egyesekkel – másokkal nem – a népiség praktikus intenciójában. A párt irányvonalának ezt az elemét ténylegesen jelentős értelmiségi csoportok támogatták, az

---

a konkrét ismereteket, és olyan formulákkal és szavakkal ‚tölti meg a fejét', amelynek többnyire nincs az ő számára semmi értelmük, és nyomban el is felejti őket. A régi iskola elleni harc helyes volt, de a reform nem volt olyan egyszerű dolog, amilyennek látszott, nem tantervi sémákról, hanem emberekről volt szó, s nem azokról az emberekről, akik közvetlenül adva vannak mint tanítók, hanem egy társadalmi egészről, amelynek az emberek a kifejeződései. A dolog úgy áll, hogy a közepes tanító elérheti ugyan, hogy tanítványai tanultabb emberekké legyenek, de nem érheti el, hogy műveltebbekké legyenek; aggályosan és bürokratikus lelkiismerettel fogja elvégezni az iskolai munka mechanikus részét, s a tanítvány, ha tevékeny elme, a maga erejéből és társadalmi környezete segítségével rendezi majd el összegyűjtött ‚poggyászát'. Új tantervek esetén, ha ezek a tantestület színvonalának általános süllyedésével esnek egybe, egyáltalán nem lesz elrendeznivaló ‚poggyász'. Az új tantervnek teljesen el kellett volna törölniök a vizsgákat; a mai vizsga sokkal, de sokkal nagyobb mértékben hazárdjáték, mint valaha. Egy dátum mindig dátum, bárki legyen is a vizsgáztató tanár, és egy ‚meghatározás' mindig meghatározás; de hát egy ítélet, egy esztétikai vagy filozófiai elemzés? . . . A hagyományos iskola azért volt oligarchikus, mert a vezető csoportok új nemzedékét volt hivatva szolgálni, amelyet szintén vezetésre szántak; oktatási módját illetően azonban nem volt oligarchikus. Nem az irányító képességek megszereztetése, nem a felsőbbrendű emberek kialakításának tendenciája nyomja rá egy-egy iskolatípusra a társadalmi bélyeget. A társadalmi bélyeg abból adódik, hogy minden társadalmi csoportnak saját iskolatípusa van, amelynek az a feladata, hogy állandósítson e rétegekben egy-egy hagyományos – irányító vagy eszközjellegű – funkciót. Ha tehát szét akarjuk vágni ezt a szövevényt, nem a szakmai iskolatípusokat kell szaporítanunk és fokozatokra osztanunk, hanem létre kell hoznunk egy egységes típusú előkészítő (elemi, közép-) iskolát, amely elvezeti az ifjút a pályaválasztás küszöbéig, s közben olyan személlyé formálja, aki tud gondolkodni, tanulni, irányítani, vagy tudja ellenőrizni az irányítókat. A szakmai iskolatípusok szaporítása tehát a hagyományos különbségek örökössé tételét mozdítja elő, minthogy azonban e különbségeken belül belső rétegződésre vezet, ezzel kelti azt a benyomást, mintha demokratikus irányzatú volna. Például segédmunkás és szakmunkás, paraszt és földmérő vagy kis agronómus stb. Ám a demokratikus tendencia, lényege szerint nem jelenthet pusztán annyit, hogy a segédmunkásból segédmunkás lesz, hanem azt kell jelentenie, hogy minden ‚állampolgárból' ‚vezető' lehet, s a társadalom – ha csupán ‚elvontan' is – megteremti számára az általános feltételeket, hogy azzá lehessen: a politikai demokrácia arra irányul, hogy kormányzók és kormányozottak egybeessenek a kormányzottak egyetértésével való kormányzás értelmében, biztosítva minden kormányzott részére az e célra szükséges képességek és általános technikai feszültség ingyenes elsajátítását." (A. Gramsci: „Quaderni del carcere", 1542–1548.)

[35] A. Gramsci: „Quaderni del carcere", 2192.

[36] A. Gramsci: „Marxizmus–kultúra–művészet", Kossuth, Budapest 1965, 187–193.

olasz kultúra olyan kiválóságai, mint Pavese, Pratolini, Vittorini, Calvino, Guttuso,. a legtöbb jelentős filmrendező és sokan mások. Az állásfoglalások és nyilatkozatok esetenkénti polemikus hangvétele tisztította és erősítette a párt vonalához csatlakozók elvi alapját. Cesare Pavese még 1946-ban utalt az egyes értelmiségi, „népi" magatartástipológián belül kialakulható veszélyforrásokra. Arra figyelmeztetett, hogy a néphez való közeledésben, a „nép felé menésben, különösképpen Olaszországban" adódhatnak problémák. „A nép felé – írta – a fasiszták mennek. Vagy az urak. És odamenni azt jelenti, hogy átöltöztetjük, a mi jóakaratunk és ízlésünk tárgyává tesszük. A szabadság nem ez. Nem lehet a nép felé menni. Néppé kell lennünk."[37]

Kiemelkedő jelentőségű tényező volt ez idő szerint az is, hogy jelentős olasz marxista tudósok – mint Antonio Banfi, Ranuccio Bianchi Bandinelli, Concetto Marchesi, Galvano della Volpe, Lucio Lombardo Radice, Carlo Salinari, Antonello Trombadori, Gastone, Giuliano és Mario Alighiero Manacorda és sokan mások, akiknek tudományos és pedagógiai munkássága nyomán növekedtek fel új, fiatal értelmiségi generációk – a népi kultúra megteremtésén fáradoztak, ennek az ügynek a szolgálatába állították tevékenységüket. Példa erre Banfi „A népi kultúra" című tanulmánya, amelyben ezt írja: „Igaz, az, hogy a népi tömegek most már megtalálták a vezetési és irányzati egységüket. A társadalmi válságból napfényre került a munkásosztály osztályöntudata, a szervezete és a harca, és körülötte, vele szövetségben a kapitalista rendszer elnyomott tömegei összefognak a társadalmi struktúra radikális megújításáért. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozik egy új kultúra irányának kibontakozása, egy új kultúráé, amelynek alanya a nép, és amely egyszerre univerzális és organikus, konkrét és produktív."[38]

Ezek a jelenségek pozitíve befolyásolták a párt és az értelmiség viszonyát, elősegítették az ellenállási időszakban megindult folyamatok kibontakozását és megerősödését. Az értelmiség körében lezajló folyamatok azonban sokféle színárnyalatot öltöttek, alapvetően kettős tendenciát fedtek fel. Az ellenállás balra tolta az értelmiség számottevő csoportjait. Egyrészt ez a tendencia bizonyult alapvetőnek. Sokan azonban spontán, a tudatosság híján tolódtak balra. Ezért a későbbiekben megindult egy ellenkező irányú mozgás is, főként a politikai erőviszonyok rendeződésével, a reformista, szociáldemokrata ideológiák felélesztésével, a jobbszárny stabilizálódásával, az osztályharc éleződésével. Ez volt a másik lényeges tendencia, amelynek izmosodásához természetesen hozzájárultak a kommunista mozgalom szektás vonalvezetéséből adódó általános politikai, szövetségpolitikai és a kulturális politika „műfajában" elkövetett hibák is.

Togliatti vitája Massimo Milával nem gyakorolt pozitív hatást egyes értelmiségi csoportok politikai magatartására. Ez a vita szimptómaszerűen mutatta a kulturális politika hibáinak természetét. Az ellenállásban keletkezett értelmiségi kapcsolatok nem fejlődhettek, nem bővülhettek tovább az előző évek ütemében. Az értelmiségi mozgásfolyamatoknál meg kell állapítani, hogy az osztályharc éleződésével és a keresztény-demokrata nyomással párhuzamosan lejátszódó, előző balratolódással szembeni ellenkező irányú mozgás nem jelentett antikommunista vagy baloldal-ellenes jobbra át-ot. A baloldal, ezek közül a kommunista párt megtartotta a megszerzett értelmiségi kapcsolatok jelentékeny részét egészen az 50-es évek közepéig, amikor a látványos balratolódást

[37] Cesare Pavese: „Saggi letterari", Torino 1973, 214–215.
[38] „Rinascita", 1949/10.

követően kétségtelenül megindul a másik irányú mozgás. Az értelmiségnek ugyancsak jelentős csoportjai ezt igyekeznek úgy végrehajtani, hogy politikailag függetlenedjenek és elhatárolják magukat az egymással élesen szembekerülő pártformációktól. Ezek a csoportok elsáncolják magukat a szabadság, a tradicionális értelmiségi státus elvont és utópisztikus eszményei, s csupán a képzeletükben megjelenő illuzórikus bástyái mögé. Sőt egyesek még abban az ábrándban is ringatják magukat, hogy a politikai pártok között önállóan, sajátos pozíciókon politikai vállalkozásokba foghatnak.

Jellegzetes példája volt ennek Norberto Bobbio személye és folyóirata, a „Comunitá" köré lazán, félmozgalom módjára tömörülő értelmiségiek tevékenysége. A résztvevőket heterogén ideológiai alapjaik szinte ösztönözték arra, hogy egyenlő erősségű „védelmet" követeljenek a kultúrának és elsősorban önmaguknak a kereszténydemokrata jobboldali és a kommunista baloldali hegemonikus törekvésekkel szemben. Soraikban fellelhető volt az antikommunistává lett egykori kommunista Ignazio Silone, a becsületesen antifasiszta, de további „elkötelezettséget" nem vállaló Carlo Cassola és a laikus antiklerikalista, de egyben antikommunista Enzo Forcella is. A folyóirat neve alatt rendezték mozgalmi eseményeiket. Központi bizottságuk, végrehajtó bizottságuk működött; üléseztek; programatikus dokumentumokat szerkesztettek. Be akarták vezetni az elképzeléseik szerinti „Közösségek Federális Államát".

A „Rinascitá"-ban Luciano Gruppi élesen bírálja zavaros és naiv ideológiai, politikai és gazdasági nézeteiket,[39] de az OKP-nak a mozgalom irányában tanúsított bizonyos respektjére utal az a tény, hogy 1952. október 15–21. között tartott üléseiken megjelent a párt vezetősége részéről Giancarlo Pajetta és részt vett a vitában. Ugyanígy Antonio Banfi és Carlo Muscetta is.[40]

Tehát az OKP nem fagyasztotta be értelmiségi kapcsolatait a változások, a viták, a jobboldali előrenyomulás ellenére sem. A mozgalom vezetője, Norberto Bobbio ettől az időszaktól kezdődően vált az olasz kommunista vezetők és értelmiségiek egyik állandó vitapartnerévé. Az 50-es évek elején a szabadság értelmezése, a politika és a kultúra viszonya, a kultúra pártszerűségének kérdése volt vitájuk tárgya. Bobbio felveti és elutasítja a kultúra pártszerűségének elvét; „reakciósnak minősíti azt, abban az értelemben, hogy káros lehet a kultúra fejlődésére.[41]

Az OKP-ban mély nyomot hagytak az ilyen típusú értelmiségi pozíciók és érvelések, de – érezve a vita szükségét – vitába szálltak Bobbióval. Kiálltak a kultúra pártszerűségének, a kultúra pártirányításának elvisége mellett. Az elvi vitát Bobbióval a

[39] „Rinascita", 1950/7.

[40] „Comunita", 1953. február.

[41] „Societa", 1952/3. Dialogo sulla libertà. Bobbio itt Bianchi Bandinellihez fordul levélben felidézve a „Rassegna Sovietica" 1951. június–júliusi számát, amelyben a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdasági Intézetében lezajlott vitáról szóló információt közölt. A vitában „ünnepélyesen kijelentették, hogy a tudománynak nem objektívnek (az objektivizmus a burzsoá degenerálódás kifejezése), hanem pártszerűnek kell lennie ... Te, mint a kultúra embere, mindig azt gondoltad, hogy a modern korszakban a tudomány nagy kifejlődése a kutatás szabadságának volt a köszönhető. Itt ellenben megtudhatod, hogy a kutatás szabadsága polgári előítélet, hogy a tudománynak a párttól kell utasításokat kapnia, egyszóval nem kell szabadnak lennie ... Te mindig azt gondoltad, hogy a tudomány annál igazibb, minél függetlenebb a politikától. Itt megtudhatod első alkalommal (úgy vélem valóban, hogy a kultúra történetében ez egy abszolút újdonság), hogy az igazi tudomány az, amelyik a pártirányítástól függ. Egy igazi és valódi aberrációval állunk szemben, egy filozófiai és morális elferdüléssel."

szabadság értelmezéséről vállalta maga Togliatti is,[42] s ez – mint láttuk – nem volt egyedi eset. A viták, az értelmiségi kapcsolatok jelentős kohéziós erőt fejlesztettek ki az OKP és az értelmiség között. A kulturális politika kérdéseiben Bianchi Bandinelli válaszolt Bobbiónak a „Soceitá"-ban, s írásaiban, a történelmi átmenetek éles ütközéseinél tapasztalható eltérő világnézeti és kulturális osztálytartalmak küzdelmére, az osztályharc általános törvényszerűségein belül a kultúra alárendeltségére hivatkozva – az adott történelmi és osztályharci körülmények között helyesen – védelmezte a nemzetközi kommunista mozgalom kultúrpolitikai irányvonalát.

Hasonló viták az OKP képviselői vagy kommunista értelmiségiek és kulturális, illetve szaktudományos folyóiratok között különböző pártállású és világnézetű szerzőkkel, értelmiségiekkel is lezajlottak. Az értelmiségnek ezek a csoportjai egyenlő mértékben tiltakoztak a kereszténydemokrata hatalom obskurantista kulturális politikája ellen és a szocialista országokból származó értesülések alapján az itteni, már hatalmon levő kommunista pártoknak úgymond a kultúra szabadságát el nem ismerő politikája ellen: ezeket az információkat rosszul általánosítva a kommunista pártok intolerans „pártos" kultúrpolitikai irányítása ellen foglaltak állást.

A korszak politikai harcának viszonyait kitűnően szemlélteti éppen az a mozzanat, az a sajátos olaszországi tapasztalat, ahogyan a kulturális politika síkjában eredetileg a kereszténydemokrata vezetés élt az intolerancia politikai elemével. 1949 tavaszán a kereszténydemokrata parlamenti frakció kezdeményezésére sikerült megszavaztatni azt a törvényjavaslatot, amely eltörölte a szeptember 20-i nemzeti ünnepet. 1870. szeptember 20. Róma bevételének és a risorgimento végén ily módon Olaszország fővárosává válásának évfordulója. Joggal minősítette Togliatti ezt a parlamenti produkciót a „pártütő egységellenes, szabadságellenes intolerancia kifejezésé"-nek.[43] És tulajdonképpen arról van szó, hogy az egész időszakban az intolerancia egyik eleme lett a burzsoázia politikájának, amit a kommunista mozgalommal szemben alkalmazott. A történelem „fintoraként" is értékelhetjük, hogy az intolerancia mint politikai elem ezután megjelent a kommunista pártok politikájában és ezen belül széles körű alkalmazással a kulturális politikában. Együtt járt ez a pártosság elvének szektás, leegyszerűsített értelmezésével, a pártosságnak mint kizárólagos kultúrpolitikai vezérelvének a felfogásával és alkalmazásával. A pártosságnak ebből a felfogásából következett egy adott és meghatározott kulturális jelenségnek – a szektás szűkkeblűséggel értelmezett szocialista realizmusnak – a kommunista pártok „hivatalos" irányzatának rangjára emelése, ami kétségtelen károkat okozott a kulturális életben. Az alkotó értelmiség egyes csoportjaiban ezeket a veszélyeket érzékelték, de az 50-es évek általános politikai követelményei között ezekről a problémákról folytatott viták zsákutcába jutottak a vitázó értelmiségiek téves általánosításai és az értelmiségiek érvelésének, a kommunista politikusok részéről való, nem eléggé alapos tanulmányozása miatt. A kommunista pártoknak ezek a hibái szűkítették a kulturális politika eredményes fejlődésének lehetőségét.

Bobbio, a polgári tudós hagyományos felfogása, világnézete alapján nem érthette meg, a tudomány, a kultúra, a művészetek érdekeit alá is lehet és alá is kell rendelni a

[42] Lásd Togliatti (Roderigo, di Castiglia aláírással) cikkeit; „Rinascita" 1954/11–12. és 1955/7–8. számokban.

[43] P. Togliatti: „La politica culturale", 103.

munkásosztály harcát vezető párt érdekeinek. Ugyanakkor a pártérdekek előtérbe helyezése – helyes politikai irányvonal esetén – nem okozhat károkat a tudománynak, mert a kommunista politika és tudomány azonos célokat követnek, azonos célokat kívánnak szolgálni: a valóság feltárását, illetve megváltoztatását. A tudomány pártosságának az elve gyakorlati megvalósításában pedig nem hat ugyanúgy a természettudományok művelésére, mint a társadalomtudományokéra és megint másképp hathat a kulturális élet különböző szektoraiban. Igaz azonban az is, hogy a tárgyalt periódusban ez a hiányosság az OKP és más kommunista pártok kulturális politikáját is jellemezte.

Az olasz művészetpolitikai helyzet fejlődése az 50-es évek közepéig szoros összefüggésben volt a kommunista párt és az értelmiség viszonyának általános alakulásával. A II. világháború után ugyanis a művészeti életben, egyes irodalmi, képző- és filmművészeti körökben ment végbe leglátványosabban, legkarakterisztikusabban a balratolódás, majd ugyanígy a legkézzelfoghatóbban itt voltak érzékelhetők a további mozgásirányok, természetesen művészeti-esztétikai vitákba transzponáltan.

Számos író, költő, filmrendező, képzőművész tevékenysége és magatartása mutatta a háború utáni olasz társadalom változásait. A történelmi körülmények átrendeződésével ahogyan az ellenállás élményei veszítenek hatásukból, ahogyan a jobboldal kezdi kétségbe vonni politikai eredményeit, az irodalom és a film úgy kerül viszonylag gyorsan mély válságba. Ennek jelei mindenekelőtt a (neo)realizmus kifulladásában, kimerülésében nyilvánultak meg. Az irányzat elhalványult, alkotói nem tudták folytatni az egyértelműen sikeres produkciók sorát. Felbukkant a sematizmus veszélye is.[44] Éles polémiák bontakoztak ki a művészi alkotás gondjairól, a (neo)realizmus megítéléséről, szerepéről, igazságáról. Az irányzat válságával és filológiai-irodalomtörténeti álláspontok kikristályosodásával, nem utolsósorban a kereszténydemokrata-klerikális kultúrpolitikai ellentámadással párhuzamosan a (neo)realista jelző rosszalló jelentéstartalmat öltött magára.[45] Az irodalmi-művészeti élet két alapvető csoportosulásra oszlik: az elkötelezettekre és el nem kötelezettekre.

Az OKP ebben a helyzetben művészetpolitikájában következetesen képviselte a népiség jelszavában összefoglalható irányvonalát. Ugyanakkor erőfeszítéseket tett, hogy az irodalmi és művészeti kritikában erősödjenek a marxizmus eszmei pozíciói. Saját orgánumaiban, de másutt is, az irodalmi folyóiratokban, az egyetemi oktatásban marxista tudósok, irodalomtörténészek és kritikusok jelentős csapata (Alicata, Banfi, Muscetta, Salinari, Seroni, Trombadori, Trombatore és mások) kiterjedt polemikus és hatásos

[44] „1952-ben Karlovy Varyban Lizzanival és az olasz delegációval nagy szópárbaj kerekedett. Lizzani Achtung! Banditi! c. igen sematikus filmjét mutatta be, és mi, magyarok őszintén megmondtuk: nem tetszik, jobbnak tartjuk az olyan filmeket, mint a Biciklitolvajok." („Filmkultúra", 1975/2. sz. Kovács András: „Harminc év vitáiból".) Az olasz filmesek is otthon nagyon alaposan és áthatóan vitatkoztak ezekről a problémákról annak idején.

[45] G. Manacorda: „Storia della letterutura italiana contemporenea", Róma 1974, 44. A szerző a „neo" szócska zárójelbe tételével kívánta érzékeltetni álláspontját ebben a kérdésben, amely természetszerűleg eltér a neorealizmus mindennemű rosszallásától. A neorealizmus csupán Olaszországban keletkezett megjelölés, amely keresztülment a maga történeti fejlődésén, és amely különböző időpontokban különféle kritikai, esztétikai értelmezéseket eredményezett, ezek azonban nem kérdőjelezhetik meg azt, hogy az irányzat esztétikai értékei a realista vívmányok között foglaltak helyet egyszer s mindenkorra.

publikációs tevékenységgel, illetve oktatói-pedagógiai munkával dolgoztak a párt politikájának megvalósításáért.

A népiségi orientációval igyekezett a párt továbbvinni az antifasiszta ellenállás és népi összefogás által előidézett (neo)realista irányú művészeti fejlődés eredményeit a soron következő történelmi szakaszba. Egy meghatározott politikai irányvonalat egészében és részleteiben, a kulturális politikában, vagy ezen belül a művészetpolitikában sem lehet folytonos egyenes vonalban előrehaladva, a buktatók gondos elkerülésével, kockázatmentesen vagy a kudarcok nem vállalásával végrehajtani. A művészetpolitikában kiváltképp azért, mert bizonytalan a várható produkciók esztétikai színvonala. A népiségre vonatkozó intenciók és elképzelések valóra váltása is igen bonyolult feladat volt az adott olasz viszonyok között. Pavese korábbiakban idézett írása megvilágított néhány értelmezésbeli és gyakorlati problémát, néhány buktatót az OKP művészetpolitikai koncepciójának realizálódási útján.

A Vittorinivel való vita is fölfedett egyes összefüggéseket a párt és a kultúra viszonyában, amelyeknek sok és közvetlen közük volt a vita utáni években is a népi irodalomhoz, mert mind a párt, mind Vittorini magáénak vallotta azt. Az 50-es évek elején és közepén is tehát számos alkotói műhelygond, a kulturális politika tárgykörébe tartozó kérdés változatlan intenzitással foglalkoztatta a politikai és művészeti életet.

Az 50-es évek elején az olasz viszonyok bonyolultsága – a kiélezett osztályküzdelmek mellett – abból eredt, hogy „körülbelül 1952-től"[46] kezdetét vette az az óriási lendületű modern kapitalista gazdasági fejlődés, ami egy évtizeden át megtorpanás nélkül zajlott, és amit eredményeinél fogva majd „gazdasági csodának" is fognak elnevezni. Ez az évtized átalakította Itália gazdasági, társadalmi szerkezetét és arculatát. Ma már megállapítható, hogy a politika–kultúra viszonnyal foglalkozó rengeteg tapogatódzó vitában főképpen a várakozás kételyei és bizonytalanságai is visszatükröződtek. A gazdasági fellendülés kezdetén érzékelhetőek voltak a változások előkészületei, de igazi jelentőségét – feltehetőleg – csak nagyon kevesen tudták felbecsülni. Nem lehetett tudni, mit hoz a jövő az olasz népnek, és egyáltalán milyen változásokon megy át majd ez a nép, hogyan lehet a hagyományos értelmezésű népfogalmat évek múltán majd pontosan újrafogalmazni. Hová, milyen irányba fejlődik a sajátos olasz politikum, hogyan alakul a nemzetközi helyzet? Ezek a kérdések plasztikusan nem kerültek napirendre, de művészi és politikai intuíciókban egyaránt hatottak és természetesen nem zárhattak le egyetlen nyitott kérdést sem. Egy új fázis kiindulópontját alkották ezek az évek, amelyek mögött ott sorakoztak a közvetlen múlt eszmei-ideológiai, politikai, morális, társadalmi és emberi revelációi mérhetetlen zsúfoltságban, amit a fasizmus, a háború, az ellenállás, a balratolódás és végül a jobboldali ellentámadás eredményezett. Ilyen körülmények között a művészi lelkiismeretnek, az „írástudói felelősségnek" bőven volt elszámolni és számbavételezni valója.

Kinek, kiről és hogyan szóljon a művész? Erre a kérdésre nehéz volt a válasz. Nem akadt kiemelkedő személyiség vagy kollektív társadalmi, politikai erő, intézmény, szervezet, amely rendelkezett volna a kérdésre adandó válasszal. Az OKP sem rendelkezett a válaszokkal, de nem is burkolózhatott hallgatásba. A párt belebocsátkozott a vitákba, kifejezte orientációját, amelyekért mindenkor felelősséget is vállalt. Politikai alapja: az olasz és a nemzeközi munkásmozgalom forradalmi céljaihoz való hűsége nagy

[46] Kis Aladár: „Olaszország története 1748–1968", id. kiadás. 289.

biztonságot és bátorságot nyújtott számára a kulturális politika irányításában, a művészeti vitákban kialakított állásfoglalásaiban. Az OKP-val szövetségben működő írók és művészek, kritikusok és kultúrpolitikusok szilárd kiindulási pontja az 50-es évek bonyolult helyzetében is az olasz munkásosztályhoz való viszonyban rejlett. A népiségre vonatkozó pártintencióknak – amelyeket különböző formákban és módon juttatott kifejezésre a párt – mindig ez volt az egyik sarkalatos pontja. Kifejezésre jutott ez magukban a párt dokumentumaiban, a pártvezetők megnyilatkozásaiban, a marxista kritika pozícióiban, de többször is maguk a művészek hallatták szavukat.

Sokatmondó ebből a szempontból Italo Calvino felszólalása a torinói vasmunkások szakszervezetének 1954-es tartományi kongresszusán: „A Dél nyomorának drámája – nem igaztalanul – majdnem szimbólumává vált az összes olasz problémának, és a film is megszokott témájává tette. De mi tudjuk, hogy csak Észak munkásainak akciója és szövetsége Dél szegényparasztjaival determinálhatja Olaszország újjászületését. És világos az, hogy ma még a munkásproblémák, a gyárak világának ismerete nagyon korlátozott helyet foglal el az olasz kultúrában, és ezért kívül marad a közvéleményt befolyásoló területekről. Az olasz kulturális világ nem ismeri alapvető fontosságával arányos módon az üzemek problémáit . . ."

„Bizonyos, hogy a gyári életnek nincsenek azok a folklorisztikus, pittoreszk reklámjai, amelyek megtalálhatók más tragikus olasz problémáknál. És ez részben elfogadható annak igazolására, hogy a gyár oly kevéssé ihlette meg például az olasz realista elbeszélő irodalmat és a filmet. De világos, hogy vannak még alaposabb érvek: a gyárak problémáit tárgyalni azt jelenti, hogy az olasz helyzet döntő billentyűjét érintjük. A munkásosztály nem jelenhet meg más alakban, mint a főszereplőében. . ."[47]

Azok után beszélt így Calvino, hogy az ellenállás nagy élményeiből táplálkozó prózája mély válságba került ennek az időszaknak az elején, 1950 táján, amikor megírta a „Kettészelt őrgróf" című művét. A torinói beszéd mellett konkrét műalkotás, a „Hadbalépés" (1954) igazolja, hogy nem szakított az elkötelezett művészi munkával, de később – igaz: 1956 eseményeinek hatása alatt – nem tudja a torinói vasmunkások előtt világosan kifejtett programját megvalósítani, újra visszazuhan alkotói válságába, amely azonban mélyebb és hosszabban tartó mint az előző, és politikai jelleget is ölt. Calvino egyike lesz azon számos értelmiségieknek, akik 1956-ban kilépnek a párt tagjai sorából.

Még ennek az időszaknak a problematikája azonban Vasco Pratolini „Metello" című műve és az erről kialakult, az esztétikai álláspontokat egymástól vízválasztószerűen differenciáló vita. A regény 1961-ben – hat évvel az olasz kiadást követően magyarul is megjelent,[48] de vitájának tanulságait – újabb hat év múltán is csak kivonatosan és érdemben egyáltalán nem ismerhettük meg.[49]

Pratolini regénye egyfelől kulcsponti helyet foglal el a szerző irodalmi pályáján, de kulcsmű is az időszak kulturális és művészetpolitikai vitáihoz. E mű – alkotójának szándéka szerint – az OKP kulturális politikájának irodalmi produkcióival való támogatá-

[47] Italo Calvino: Civiltà operaia in Contemporaneo 6 novembre 1954.

[48] Vasco Pratolini: „Metello" (Olasz történet), Táncsics Könyvkiadó, Budapest 1961. (Szabolcsi Éva fordítása.)

[49] A vita fő pozícióinak felvázolását lásd Katona Jenő Pratoliniről szóló tanulmányában. („Az olasz irodalom a huszadik században", Budapest 1967, 473.)

sának jegyében született meg, ezért üdvözölte elismerőleg Salinari. Pratolini hősével, Metellóval munkáshőst kívánt teremteni, a párt kulturális politikájának igényei szerinti munkáshőst, népi hőst. Metello sajátságos gyermeksors után – megszökik a Firenze környéki paraszt nevelőszüleitől – és ösztöneinek engedelmeskedve a nagyvárosban építőmunkásnak szegődik, ahol elhunyt apja, az egykori anarchista barátjára lelve felfedezi igazi életközegét és elindul az öntudatos munkássá válás egyéni és közösségi megpróbáltatásokkal tűzdelt útján. Apja még anarchista, aki az olasz munkásmozgalom legkezdetibb szakaszában élt és nemzette fiát, Metellót, akit viszont a századfordulóig tartó harcok érlelnek és edzenek olyan típusú munkássá, aki már képes lett az olasz társadalom új vezető osztályának megszervezésére és harcainak irányítására. Metello története 1902-ig vezeti az olvasót ebben a folyamatban, amit a tervezett regényciklus második része, „A pazarlás" folytatott.

Pratolini hatalmas történelmi-politikai igények művészi-esztétikai kielégítését vállalta a ciklus első és legvitatottabb darabjával, a „Metelló"-val. A regény kétségtelenül felcsillantja az olasz próza és a szerző írásművészete fejlődésének sok szép lehetőségét, de a mű nem tökéletes – Salinari is megállapítja ezt az elismerés mellett.[50] A „Metello" esztétikai hibái és gyengeségei megosztották magának a kommunista kritikának a sorait is. Carlo Muscetta, a párt egyik vezető kritikusa teljes elutasításban részesíti a regényt.[51] Az egyik legkiválóbb olasz irodalomtörténész, Luigi Russo is negatíve értékelte a könyvet.[52] A másik oldalon, Salinari mellett is azonban sok tekintélyes irodalmár sorakozott fel.[53]

Végeredményben a „Metello" nem töltötte be az olasz irodalom fejlődésében azt a funkciót, amit a regény szerzője és feltehetően az OKP némely kultúrpolitikusa szánt volna neki. Nagy vitákat váltott ki, de a továbbiakban a művészeti élet mozgására nem gyakorolt lényeges hatást. Ebben megnyilvánult az, hogy számos íróra, az irodalmi élet egészére még nem volt jellemző a forradalmi irányzatú ideológiai tájékozódás és felelős gondolkodás, a kommunista ideológia még nem vert mély gyökereket az olasz művészeti életben, amint erre 1956 is rámutat majd. De az sem jellemezte a művészeti életet, hogy szembenéztek volna írók és művészek az olasz valóság történelmi fejlődésének kérdéseivel és megnyugtató módon tudtak volna perspektívákat nyitni a művészi ábrázolás útjai előtt. Ez nem volt jellemző a pozitív ábrázolás útjai előtt. Ez nem volt jellemző a pozitív kezdeményezést vállaló Pratolinire sem, de a vele vitába szállókra sem. Az OKP maga is sematikusan szemlélte még ezeket a problémákat, jóllehet pontosan a „Metello"-vita abban az időben szemléletesen és gazdagon bizonyította, hogy irodalmi, művészeti, esztétikai kérdésekben a párt álláspontja nem emelkedhet automatikusan és előzetesen szakmai viták fölébe. Annál is inkább nem, mert a párton belül is különböző álláspontok alakulhatnak ki, és ezek reális értéke csak a kritika harcában mérhető le. Ezek a tanulságok általános kultúrpolitikai jelentőségre tettek szert a későbbiekben.

A „Metello"-vita tanulságai segítették az olasz kommunistákat abban a felismerésben, hogy irodalmi, művészeti és esztétikai kérdésekben a párt politikája szempontjából

[50] C. Salinari–C. Muscetta: Conclusioni su Metello e il neorealismo; „Societá", 1956/3.

[51] C. Muscetta: „Realismo e Controrealismo", Milánó 1958, 81.

[52] Lásd: Katona Jenő, id. tanulmányát.

[53] Marxisták is mint Giuseppe Petronio, nem marxisták mint Gian-Carlo Vigorelli, Cesare Cases stb.

hatékonyabb azt a módszert követni, amely nélkülözi az előregyártott sémákat és uniformizált álláspontokat. Ha a párt ezt az utat választja, akkor a művészetpolitikai közegben pezsgés, jó légkör alakulhat ki. Egyre erősödtek azok a vélemények, hogy a pártnak ezen az úton kell haladnia.

A „Metello" momentumával a kulturális élet fejlődésében is végérvényesen lezárul egy szakasz. Ez volt az a szakasz, amelyben bebizonyosodott, hogy Olaszország kultúrájában a Gramsci által jövendölt és az OKP intenciója szerint népi-nemzeti fejlődés az adott történelmi szakaszban nem vihető végig. Az ellenállásból kijövő kultúra és társadalom ettől eltérő módon – a társadalmi fejlődés modern állami monopolkapitalista útján – vitte a hagyományos kultúra és modern kultúra harcának és fejlődésének különböző kérdéseit.

Mindezzel összefüggésben – a változó valóság újólagos elemzései alapján – az OKP egész stratégiai koncepciója is bizonyos változásokon ment át Gramsci alapvetéséhez viszonyítva. Gramsci elméleti öröksége és hagyománya azonban a későbbiekben is jelen volt és hatott. A leninizmus folytonossága az OKP életében Gramscin, majd Togliattin keresztül érvényesült.